

ЦАРСКОЕ СЕЛОДАГИ БЕШ ОЙЛИК КАМОКДА (1917 йилнинг март-август)

Шаханшоҳ оиласи Царское Селода 1917 йилнинг августигача қолиб кетади. Бу оила билан ўтказганим беш ой мобайнида мен бизнинг умумий ҳаётимиз қундалигини юргиздим. Одоб юзасидан мен ҳаётимизни бус-бутунича қайта қавдалантиришдан тийиладим. Имкони борида тирикларга тил теккизишдан эҳтиёт бўладим. Шаханшоҳнинг ўзи ёки унинг оиласи феъл-атворлари ёхуд шу бир қанча ойлик сурункали азоб-уқубатлар вақтида уларни руҳлантириб турган туйғуларга дахл қилувчи масалаларни ҳам тилга олишдан ўзимни тиядим.

Якшанба, 1 апрел. Алексей Николаевич ўзини анча тетик ҳис этар эди. Эрталаб Ҳазрати Олийлари, маликаи олиялари Ольга ва Татьяна ҳамда биз билан қамок азобларини бирга баҳам қўрган аъёнлардан бир нечалари қелиб қойлашган қерковга йўл олдик. Қоҳиб ва рус иттиқокдош қўшинлар муваффақиятини талаб ибодат қила бошлаганида шаханшоҳ ва малика тиз қўқишди, барча қозир бўлганлар ҳам уларга эргашиб шундай қилдилар.

Бир неча қун аввал Алексей Николаевич ҳузуридан қикиб қелаётганимда йўлак бўйлаб у ёқдан-бу ёққа қезиниб қурган ўн икки қолдатга дуч қелдим. Мен уларга қикин қориб нима қерақлигини сўрадим.

-Биз қалиаҳдни қўрмоқчимиз, - қейишди улар.

-У бетоб, қўриш мумкин эмас.

-Қошқалар-қи?

-Уларнинг ҳам тоблари йўқ.

-Шоҳ-қи, у қарда?

-Қилмадим.

-Қайр қилгани қорар эканми?

-Қилмадим, менга қаранглар, бу ерда турманглар, бу ерда қасаллар қор, шовқин қолиш мумкин эмас.

Қодатлар қурилишди-да, қаст овозда қапирганча оёқ учида қуриб қикиб қетишди. Қобик шаханшоҳни ёмон қўрувчи ёвуз қеволюционерлар ҳақида бизга сўзлаб қеришган қолдатлар, ажабки, мана шулар эди...

Сешанба, 3 апрел. Қеренский қугун қаройға қиринқи марта қелди. У барча қоналарни биттама-битта қўриб қикди ва бизларни қаши қўриқлашаётганларига шаҳсан ишонч қосил

килиш ниятида сокчиларнинг барча постларини текширди. Кетишдан олдин у шаханшоҳ ва малика билан узок суҳбатлашди.

Чоршанба, 4 апрел. Алексей Николаевич кеча Керенский ва шаханшоҳ билан малика ўртасида бўлиб ўтган суҳбатни хикоя қилиб берди.

Бутун хонадон вакиллари маликаи олияларнинг хоналарига жам бўлган эдилар.

Керенский қиради-да, «Мен бош прокурор Керенскийман», деб ўзини таништиради.

Кейин у ҳамма билан кўл олишади-да, маликага бурилиб дейди: «Англия кироличаси собик малика борасидаги янгликлардан хабардор этишни сўраяптилар».

Хазрати Олиялари ўзига нисбатан биринчи марта бу тахлит мурожаат қилишаётганидан кип-қизариб кетди. У, ўзимни ёмон сезяпман-у, аммо одатагидек кўнглим хотиржам эмас, деб жавоб беради. Керенский давом этади:

-Мен бошлаган ишимни миридан сиригача қуч ва имкониятим етганича ул зоти олияларига етказаман. Петрогардга ҳамма нарса хақида хабар етказмок имкониятига эга бўлмогим учун мен хаммасини ўз кўзим билан кўрмокчи, хаммасини ўзим текширмокчиман ва бу биз учун дуруст хам бўлади деб ўйлайман.

Сўнг шаханшоҳга у билан яккама-якка суҳбатлашиш истаги борлигини айтиб, кўшни хонага марҳамат қилишини сўрайди. Хонага аввал ўзи, орқасидан шаханшоҳ қиради.

У кетгандан кейин шаханшоҳ шундай хикоя қилади: Керенский билан холи қолгач, прокурор деди: «Биласизми, мен ўлим жазосини бекор қилиш учун келдим... Кўпчилик дўстларим улар эътиқодлари қурбонларига айланганига қарамай, мен шундай қилмокдаман».

Гарча Керенский ўзи бунга арзимаса-да, бу билан у ўзининг олифжаноблигини кўз-кўз қилмокчи, шаханшоҳ ҳаётини саклаб қоляпман деб мактанмокчи бўлдимикин?

Сўнгга у бизнинг жўнашимиз борасида оғиз очди ва бу ишни қанча тез қилинса, шунча яхши бўлар эди, деган истакни билдирди. Аммо қандай қилиб ва қайсика жўнашимиз керак – бу ҳақда унинг ўзи хам ҳеч нарса билмас эди ва бу ҳақда чурқ этмасликни илтимос қиларди.

Алейсей Николаевич учун бу жуда қаттиқ зарба эди, боз устига, у ҳозирча уларнинг янги ахволи борасида ўйлаб кўриши ҳаёлига хам қелмаганди. Отасининг топширик олаётганини ва хизматкордек қуллуқ қилиб туришини у биринчи кўриши эди.

Маълумот учун қичик бир қилиб. Керенский саройга шаханшоҳ гаражи ҳайдовчиси ҳайдаб қелган, шаханшоҳга қарашли бўлган автомобилда қелганди.

Жума, 6 апрел. Бугун шаханшоҳ менга, газета ўқиётиб қаттиқ қайгуга ботдим, деб айтди. Кўшинда парокандалик, на буйруққа бўйсуниб бор, на тартиб-интизом қолган. Зобитлар изларидан тушган жосус солдатлардан юрак олдириб қўйишган. Кўриниб турибдики, у жуда яхши кўрадиган кўшиннинг парокандаликка юз тутиши шаханшоҳни қаттиқ изтиробга солган.

Якшанба, 8 апрел. Тушликдан кейин Керенский шаханшоҳга уни маликадан ажратишга мажбурлигини, у алоҳида туриши кераклигини ва малика билан фақат тушлик вақтидагина кўриша олишини, шунда хам улар ўртасидаги суҳбат фақат ва фақат рус тилида бўлиши шартлигини маълум қилди. Чойни хам бирга ичишлари мумкин, аммо зобит уларнинг бошида туради, чунки хизматкорларга қириш қанча этилади.

Бир қанча муддатдан кейин малика қаттиқ ҳаяжонга тушган ҳолда менинг олдимга қелиб шундай дейди: «Хукмдор билан бу тариқа муомала қилиш — ахир бу пасткашлик-ку, ахир хукмдор ўзини қурбон қилди, фуқаролар урушининг олдини олиш учун тахтдан қочди... Бу қандай бемаънилик, қандай қозоқ! Шаханшоҳ ўзи туфайлидан қозоқ

битта рус фукаросининг кони тўқилмаслигини хохлаб эди-ку. Агар Россия фаровонлиги учун хизмат килишига амин бўлса, у хар доим хамма нарсадан воз кечишга тайёр эди. Сўнг бирпас сукут саклаб, кўшиб кўйди: «Ха, бошимизда хали бу аламли кунларни хам кўриш бор экан-да».

Душанба, 9 апрел. Кейин билдимки, Керенский даставвал маликани алохида сакламокчи бўлган экан, бироқ унга бемор болалари билан онани бир-биридан жудо килиш инсофдан эмаслигини тушунтиришибди ва шундан кейин у бу чорани шаханшоҳга нисбатан кўллабди.

Муборак Жума, 13 апрел. Кечкурун бутун оила ибодат килади.

Шанба, 14 апрел. Эрталаб соат тўққиз яримда тушлик ва Кутлуг Сирлар ибодатини ўтказдик. Кечаси соат ўн бирда хаммалари рўза тутишга тўпланишди. Сарой кеменданти ва Керенскийнинг дўсти полковник Коровиченко хам хозир бўлди, бундан ташкари уч нафар кўрикчи зобит бор эди.

Ибодат соат иккида тугайди, шундан сўнг одатдагидек бир-бирларини табриклаш учун хамма кутубхонага келади. Рус таомилига биноан шаханшоҳ бирча эркаклар — шу жумладан, унинг қошида колган комендант ва кўрикчи зобит билан чўкинади. Комендант ва кўрикчи зобит гўзал хулки одобдан хаяжонга тушганини яшира олмайди.

Сўнг хамма огиз очишга доира стол атрофида ўтиради. Хазрати Олий ва Хазрпати Олиялари бир-бирига рўпарама-рўпара жойлашишади. Икки зобитни кўшиб хисоблаганда бизлар жами ўн етти нафар одам эдик. Маликаи олиялари Ольга ва Мария шунингдек, Алексей Николаевич йўқ эдилар. Бошда ҳукм сурган жонланиш тез гойиб бўлади ва сухбатлар тинади. Айникса малика каттик сукутда эди. Бу кайгуданмикин ё толикишданмикин?

Якшанба, 15 апрел. Биз Алексей Николаевич билан биринчи марта айвонга чиқамиз. Ажойиб баҳор куни.

Кечкурун соат еттида юкоридаги болалар хонасида ибодат килинади. Биздан факат ўн беш нафар одам иштирок этади. Кохин Муваккат ҳукумат учун дуолар ўқиганида шаханшоҳнинг жуда такводорлик билан чўқинганига эътибор қилдим.

Эртасига об-хаво хаддан ташкари ажойиб бўлди. Биз бокка чикдик, у ерда зобитлар, кўрикчилар ва сокчилар хамрохлигида сайр этишимизга рухсат берилганди.

Бир оз баданларимизни чиниктириб олишимиз учун биз эрмакка баъзи ишларни бажарамиз, кўлтиқдаги дамбаларни муздан тозалаймиз. Бизнинг ишлашимизни томоша килиш учун хаял ўтмай бог деворлари ёкалаб солдатлар ва фукаролар оломони тўпланади. Бирмунча муддатдан кейин кўрикчи зобит шаханшоҳга якин борди-да, Царскосельский гарнизони коменданти хозиргина хабар йўллаганини, низоли намойиш ўтказилиши ёки хатто шаханшоҳ хонадонига қарши суикасд уюштирилишидан хавотирланаётганини, шу боис бизлар хозирги турган жойимизни тарк этишимиз лозимлигини айтди. Бунга жавобан шаханшоҳ, мен ҳеч нарсадан хавотирланаётганим йўқ ва бу софдил одамлардан заррача хижолат бўлаётганим хам йўқ, дея жавоб кайтарди.

Чоршанба, 18 апрел. Хар гал чиқибкелганимизда бизларни найзали милтик тутган бир неча солдат зобит буйруги остида куршаб олади ва кадам-бакадам ортимиздан кузатиб юришади. Кўрикчилар орасида ўзимизни бамисоли каторга қилинган махбуслардек хис этамиз. Хар куни йўриқномалар ўзгариб туради, ёки эҳтимол, зобитлар уларни ўз билганларича талкин этадилар!

Бугун тушликдан кейинги сайрдан сўнг биз саройга келганимизда эшик тагидаги сокчи шаханшоҳни тўхтатди-да, унга: «Полковник, йўл йўқ», деди.

Шунда бизга хамрохлик килаётган зобит аралашишга мажбур бўлди. Шаханшоҳ отасини аллакандай солдат тўхтатганини кўриб, Алексей Николаевия чўгдай кизариб кетди. Жума, 20 апрел. Биз энди кунда икки марта сайр этар эдик: эрталаб, соат ўн бирдан ўн иккигача ва тушликдан кейин соат бешгача. Барчамиз яримдоира танобий уйга тўпланамиз-да, кўрикчилар бошлигининг бокка олиб чикадиган эшикни очишини кутиб турамыз. Кейин биз чикамыз. Коровул зобит ва солдатлар изимиздан юриб келишади-да, биз ишлайдиган жойни куршаб олишади. Малика ва маликаи олиялари Ольга ва Мария хозирча чикишгани йўк.

Якшанба, 22 апрел. Кўлтикка бориш такиклаб кўйилди. Биз сарой олдида жилмаслигимиз ва бизга кўрсатилган майдондан бир кадам ташкарига босиб ўтмаслигимиз керак. Узокдан бизни кўрмокни истаган бир неча юз нафар кизикувчан одамлар тўдасини кўрамыз.

Чоршанба, 25 апрел. Керенский саройга келди. Бундан фойдаланиб доктор Боткин Керенскийдан болаларнинг тоби йўклигини бахона қилиб, шох хонадонини Ливадияга жўнатиш имконияти бор ёки йўклигини сўради. Керенский, бунинг хозир асло имконияти йўк, деб жавоб берди. Кейин у Хазрати Олийлари ва Хазрати Олиялари хузурига йўл олди ва у ерда узок қолиб кетди. Керенский энди шаханшоҳ билан илгаригидек муомала қилаётган ва овозидан судья оҳанги келаётган эди. Мен шу нарсаси аминманки, у шаханшоҳнинг асли қанақалигини ва ахлоку одобда ўзидан неча баробар устун туришини тушуна бошлаган эди. Шаханшоҳни яқиндан билган кишиларнинг барчаси буни эътироф этар эди. Керенский матбуотнинг шаханшоҳга ва айниқса маликага қарши ташвиқотида чек қўйиш ниятида унга мурожаат қилди. Бу барча бўхтонлар оловга ёғ сепар эди, холос. Махбусларга нисбатан масъулиятни у ўз зиммасига олгандек эди. Дарвоқе, бизнинг чет элга кетишимиз хусусида бир оғиз ҳам гап бўлмаётган эди. Бу унинг заифлигидан нишона эди.

Якшанба, 29 апрел. Кечкурун Жаноби Олийлари ва Олиялари билан Алексей Николаевичнинг машгулотларига тааллуқли узокдан-узок суҳбат бўлди. Бу мушкул аҳволдан чиқиб кетиш чорасини топиш керак эди, чунки бизда энди бошқа ўқитувчи йўк эди. Шаханшоҳ тарих ва жугрофиядан, малика – Дин акойидларидан дарс беришни зиммаларига олишди. Коган фанларни қуйидаги шахслар ўзаро бўлишиб олишди: баронесса Буксгевден (инглиз тили), m-lée Шнейдер (арифметика), доктор Боткин (рус тили) ва мен.

Душанба, 30 апрел. Бугун эрталаб шаханшоҳ мен билан кўришиб туриб, қуйидаги сўзлар билан саломлашди: «Салом, азиз хамкасбим». У Алексей Николаевичга дастлабки сабоқни бергани кетаётган эди. У ўша-ўша хотиржам, ўша-ўша гамхўр эди – унинг бадқисмат тақдирига ҳамдард бўлганларга жонини фидо қилгудек, У биз учун намуна ва бардамлик тимсоли эди.

Мен Татьяна Николаевнага ота-оналари ўқишсин деб Огюст Говен 1917 йил 18 мартда ёзган Dibats даги мақолани бердим.

Биздаги тартиб-қоидалар тобора каттиқроқ бўлиб бораётгани сезили турарди.

Сешанба, 1 май. Россияда Биринчи майни илк бора байрам қилашяпти. Кулогимизга қарнайлар овози чалинади ва бог девори ёқалаб намойишчиларнинг узун сафи ўтиб бораётганини кўрамыз.

Бугун кечкурун шаханшоҳ менга Dibats журналидан олинган мақолани қайтариб берди, унда шаханшоҳнинг тахтдан воз кечгани хақида сўз юритиларди. У менга ўзи ва малика бу мақолани мамнуният билан ўқишганини сўзлади, мақолада шаханшоҳга нисбатан

одилона сўзлар айтилган ва макола рухи инглиз журналлари рухига бутунлай карама-карши бўлибди.

Пайшанба, 3 май. Шаханшоҳ кечкурун менга сўнгги кунлардаги хабарлар гоётада ахлоқона тус олганини айтди. Фаёқулудда партиялар Франция ва Англиянинг тинчликни «аннексия ва контрибуцияларсиз» эътироф этишини талаб қилмоқда эдилар. Ҳарбий қочоқлик тобора авж олмақда ва армиянинг тинкаси қуриб бормоқда. Муваққат ҳукумат урушни давом эттиришга қучи етармикан?

Шаханшоҳ воқеаларни зўр қизиқиш билан қузатиб борарди. У ташвишланар, аммо мамлакат ҳали ўзини ўнглаб олишига ва садокатли иттифокдош бўлиб қолишига умид қиларди.

Якшанба, 13 май. Мана, икки кундури, бог қўлобларида полизлик ер очиш билан оворамиз. Чим ўйиб, унинг бўлақларини замбилда элтиб, бир жойга тахлар эдик. Барчамиз ишлардик: шох хонадони, биз ва бирмунча вақтга биз билан бирга чиқиб турган хизматкорлар. Бизга яна ёрдам бергани қўриқчилардан бир неча солдат ҳам келди.

Сўнгги вақтларда шаханшоҳнинг авзойи гоёта ташвишли қўриниш олганди. Сайрдан қайтаётиб, у менга деди:

-Русский истёфог чикканга ўхшайди. У ҳужумга ўтишни илтимос қилибди (энди буюришмаётганди) – солдат қўмиталари рухсат бермабди. Агар бу тўғри бўлса, ҳаммаси тамом бўлди деяверинг... Қандай шармандалик. Химоялан, аммо ҳужумга ўтма – бу ўз жонига суикас қилиш билан баробар-ку. Биз иттифокдошларнинг янчиқиб кетишларига йўл қўйиб беряпмиз, кейин бизга ҳам навбат келади.

Душанба, 14 май. Кечаги суҳбатимизга қайтар экан, шаханшоҳ қўшиб қўйди: «Бизда муболага қилишни яхши қўришлари бир оз умид пайдо қилади. Фронлда армия ҳозир гапиришаётган аҳволга туши қолганига сира ишонгим келмайди. У атиги икки ой ичида бу қадар парокандаликка учраши мумкин эмас-ку».

Пайшанба, 17 май. Хн беш кун давом этган оғир ҳукумат бўҳронидан ҳалос бўлишаётгандек туюлмақда. Петрограддан анча қўнгилга таскин берувчи хабарлар олинмоқда. Солдат ва ишчилардан бир неча вақил қирган янги Министрлар Совети, эътимол, ўз ҳокимиятини ўрнатишга муваффақ бўлар. Шундай бўлса-да, бошбошдоқлик қенг қулоқ ёймоқда.

Шанба, 19 май. Шаханшоҳнинг тугилган қуни (қирқ тўққиз ёш). Зиёфат ва қутловлар.

Якшанба, 27 май. Анчадан бери бизни ўтиндан қисиб қўйишган ва уйларимиз муздек. Нарешкина хоним (Саройнинг стат-дамаси) оғриб Золди ва уни бугун олиб кетишди, чунки унинг қасалига яхши қарашмаса бўлмасди, бундай шароит эса бу ерда йўқ эди. У биз билан ажрашишига тўғри қелаётганидан қаттиқ изтироб чекарди. Энди унга қайтиб қелишга рухсат беришмаслигини у биларди.

Шанба, 2 июн. Биз ҳар қуни полизимизда ишлаймиз ва шалма-галдан қатнаб бочқада сув ташиб, экинни сугорамиз.

Якшанба, 10 июн. Бир неча кун олдин болалар уларнинг оролчасида ўйнашди.

(Қўлчанинг ўртасидаги сунъий оролча.) Алексей Николаевич жонидан ортик қўрадиган ихчамгина милтиқчаси билан андармон, бу милтиқчани шахзода болалигида отасидан олган эди. Бир зобит бизга яқин қелиб, менга солдатлар шахзодадан милтигини олиб қўйишга қарор қилишганини ва ҳозир улар ўз қарорларини қажаришга қелишаётганини айтди. Буни эшитиб Алексей Николаевич милтигини қўйди-да, биздан бир неча метрлар нарида қимзорда ўтирган онаси қошига борди. Бир қадикка ўтиб навбатчи зобит икки

солдат билан келди-да, милтикни хакикий эмас, ўйинчок эканини ушунтиришга ҳаракат килдим. ҳаракатим беҳуда кетди – солдатлар милтикни олишди. Алексей Николаевич йиглай бошлади. Онаси солдатларга тушунтиришга яна бир уриниб кўринг, деб илтимос килди, бироқ иккинчи уринишим биринчисидан ҳам муваффақиятсизрок чиқди ва солдатлар ўлжа билан у ердан узоклашишди.

Ярим соатдан кейин навбатчи зобит мени бир четга олиб борди-да, шахзодага айтиб кўйинг, хафа бўлмасин, биз шундай килмасак бўлмасди, деди. Солдатларни бундай килмасликка кўндириш йўлини ўйлаб, унинг ўзи улар билан келишни макбул деб топибди, акс холда солдатлар милтикни олишда бирон-бир кўполлик ишлатишлари ҳеч гап эмас. Воқеадан хабар топган полковник Кобилинский норзилик билдирди ва мўъжазгина милтикчани бўлақларга бўлиб, уни факат хона ичида ўйнаш шарти билан Алексей Николаевичга кайтариб олиб келди.

Жума, 15 июн. Полиз ишларини тугатганимизга бир неча кун бўлди, полиз кулинг ўргилсин чиккан эди. Истаган сабзавотимиз ва беш юз бош карамимиз бор. Хз навбатида хизматкорлар богнинг нариги томонида полиз очишганди, у ерда улар ўзларига ёккан нарсани етиштирар эдилар. Шаханшоҳ билан биргаликда биз уларга ёрдам бергани бордик.

Бўш вақтимизни тўлдириш учун, богда ишларимизни тугатгач, биз богдаги куриган дарахтларни киркишга рухсат сўраб олдик. Шу тарика биз бир жойдан бошка жойга кўчиб юрар, биз билан бирга ўтириб-турадиган кўрикчилар сири изимиздан колмасди. Биз ажабтовур ўрмончи чикиб колдик ва келаси йилги киш учун захирани жамлаб олдик. Жума, 22 июн. Касалликдан кейин ҳазарати олияларнинг сочлари кўплаб тўкила бошлади, шундан сўнг уларнинг сочларини устарада такир килиб олиб ташлашди. Улар бокка чикканларида бошларининг ҳе чбир жойи кўринмайдиган килиб, шляпани бостириб кийиб олар эдилар.

Мен уларни сувратга олган вақтимда Ольга Николаевнанинг ишораси билан кизлар тезгина шляпаларини бошларидан олдилар. Мен, ундай килманглар, дедим, бироқ улар ўзларининг бундай киёфаларинию ота-оналарининг хайрат ва норозиликларини бир кўриб кўйиш ниятида эканликларини айтиб, сўзимга кирмадилар. Нима бўлганда ҳам улар вақти-вақти билан ҳазил килишар, бу уларнинг дуркун ёшлигига жуда ярашиб турар эди.

Якшанба, 24 июн. Бир-биридан заррача фарк килмайдиган кунлар дарслар ва сайрларда ўтиб борарди. Бугун шаханшоҳ менга бир воқеани сўзлаб берди, у анча кулгили бўлиб, хибсдалигимиздаги бирхилликка ранг киритгандай бўлди.

Кеча кечкурун шаханшоҳ кизил таноби уйда маликага ва маликаи олияларга овоз чиқариб китоб ўкиб берди. Шу топ соат ўн бирда кош-ковоги ослиб хизматкор кириб келди ва кўрикчилар коменданти зудлик шаханшоҳга рўпара бўлажагини маълум килди. Петроградда бирон воқеа содир бўлган деб ўйлаб — Муваккат ҳукуматга карши большевикларнинг курулли кўзгалонлари кутилаётганди — шаханшоҳ комендантни ичкарига киритинг, деб буйруқ берди.

Икки унтер-зобит ҳамроҳлигида зобить кириб келди ва мени богдан туриб шох хонадони жойлашган хонада кизл ва яшил сигналларни кўрган сокчи чакирди, деди. ҳамма хайрон. ганака сигналлар? Бу нимани англатади? Малика ва маликаи олиялари каттик хаяжонга тушишди. Сўнг зобит нафасни бўғувчи жазирамага карамасдан пардаларни зич ёпиб кўйишни буюрди-да, чикиб кетди. Шу аснода ҳамроҳ бўлиб келган унтер-зобитлардан бири олдинга чиқди ва бу сирни изохлашга тушди. Маликаи олия Анастасия Николаевна

дераза олдида иш тикиб ўтириб, у-бу нарсани олгани дам-бадам эгилар, шаханшоҳ олдида турган яшил ва кизил калпокли иккита чирокнинг гшоҳ унисини, гоҳ бунисини гавдаси билан тўсиб қўймоқда эди. Бундан хафсаласи пир бўлган зобит у ердан кетди. Душанба, 2 июл. Тарнополь йўналишида хужум бошланганини ва у муваффақиятли ривожлана.тганидан дарак топдик.

Сешанба, 3 июл. Афтидан катта галабадан дарак берувчи муваффақиятл и харбий харакатларга багишлаб ибодат килдик. Шаханшоҳ кувнок кайфиятда Алексей Николаевичга окшом рўзномаларини олиб келади ва энг мухим хабарларни ўкиб беради. Пайшанба, 12 июл. Фронтдан кўнгилсиз хабарлар олинган. Бошида муваффақиятли бошланган хужум руслар учун фойдасиз томонга бурилган.

Якшанба, 15 июл. хибсимизда ҳеч қандай янгилик йўқ. Сайр бирдан-бир эрмагимиз бўлиб қолган. Жуда иссик паллалар бошланди ва мана, неча кундирки, Алексей Николаевич болалар оролчасини қуршаб олган қўлтиқда чўмилади. Бу унга олам-олам завқ багишларди.

Чоршанба, 25 июл. Муваффақиятсизликлар доираси кенгайгандан кенгайиб борарди. Чекиниш эҳтимоли юзага келмоқда ва бу шаханшоҳга қучли таъсир кўрсатмоқда эди. Пайшанба, 9 август. Муваккат ҳукумат шох хонадонини қхчиришга қарор қилганидан дарак топдим. гаерга бориш сир тутилмоқда эди. Барчамиз бу грим бўлади деган умиддамиз.

Шанба, 11 август. Бизга иссик қийимларингизни гамлаб олингиз, деб хабар қилишди. Бизни жанубга жўнатма.тгани кундай равшан эди. Тарвузимиз қўлтигимиздан тушди. Якшанба, 12 август. (эски услубда 30 июл). Алексей Николаевичнинг тугилган куни (13 ёш). Маликанинг илтимоси билан зиёфат ўтказиш учун Знаменский черковидан Биби Марямнинг ажойиб сувратларини келтиришди. Эртага жўнаб кетишимиз керак. Полковник Кобилинский менга ўта махфий қилиб, бизни Тобольскка жўнатиша.тганини айтди.

Душанба, 13 август. Хабар беришларича, биз ярим тунда тайёр бўлишимиз керак экан. Поезд тунги бирда кўзгаларкан. Сўнгги тайёргарликлар. Болалар оролчаси, полиз ва хоказолар билан охирги марта хайрлашамиз. Соат бирга яқин барчамиз юқлар гарам қилиб қўйилган ярим доира таноби уйга тўпланамиз. Бирок княз Михаил Керенский билан қириб қелди ва жўнашдан олдин уксини яна кўрганидан гоят мамнун шаханшоҳ билан мулоқотда бўлди.

Биз кетадиган поезд хали келмагна эди, афтидан, петроградлик темирйўлчилар билан қандайдир англашилмовчлик содир бўлган, улар поезд шох хонадонига мўлжалланганини билиб қилишган бўлса керак. Бир соат вақтнинг ўтиши бир йилдан ҳам қийин бўлиб кетган эди. Жўнаб кета олармикинмиз? Шубҳа ичимизни тирнайди. (Бу воқеа ҳукуматнинг ожизлигини кўрсатарди.) Нихоят, соат бешларда бизга ҳамма нарса шай эканлигини хабар қилишади. Бизлар билан бирга кета олмайдиган хибсдошларимиз билан хайр-хўшлашамиз.

Кўплаб хотираларимиз билан боғлиқ Царское Селони тарқ этишни ўйласам, юрагим бир тутам бўлиб кетади ва қаерга боришимиз номаълум бўлган бу жўнашимиздан чуқур гамга ботмоқда эдик. Автомобиллар богдан чиқиши ҳамон бизни суворийлар дастаси қуршаб олди, у бизни кичик Александровский вокзалигача қузатиб қўйди. Бу ерда биз шинам вагонларга жойлашдик. Ярим соатдан кейин поезд аста кўзгалди. Соат ўн дақиқаси кам олти эди.

**Тобольскдаги махбуслик вақтимиз
(1917 йил август-декабр)**

Шаханшоҳ хонадонини кўчиришга Министрлар Советини нима мажбур килди? Бунга жавоб бериш кийин. Керенский жўнаш хакида эълон килганида у бу жуда зарурий иш, Муваккат ҳукумат большевикларларга қарши зудлик билан қоралар кўришга қарор килган, деди. Талотўп ва қуролли тўқнашувлар бошланиши керак бўлиб, бунда биринчи галда шох хонадони қурбон бўлиши мумкин экан.

Муваккат ҳукумат шох хонадонини воқеалардан ҳолироқ ва ҳавфсизроқ жойга яширишни ўзининг бурчи деб билибди. Бошқа томондан, буни армияда шаханшоҳ фойдасига бўлган ҳаракатдан ташвишланган партиялар олдида оғизлик деб баҳолаш мумкин, улар шохни Сибирга сургун қилишни талаб қилар эдилар. Нима бўлганда ҳам шох хонадонининг Царское Селодан Тобольскка кўчирилиши қулай шароитларда ва кўнгилсиз тасодифларсиз амалга оширилди. 14 август соат олтида жўнаб кетиб, биз Тобольск темир йўл станциясига энг яқин Тюменгача етиб бордик ва яна бир неча соатдан кейин “Русь” пароходига жойлашдик.

Эртасига биз Распутиннинг кадрдон кишлоғи .нидан ўтдик ва пароход палубасида тўпланган шох оиласи қариянинг қулбалар орасида кўзга яққол ташланиб турган уйини кўришга муяссар бўлдик. Бу ҳол шох хонадонига унчалик таъсир қилмади, чунки буни Распутин олдин башорат қилганди. Вазиятнинг тасодифий мос келиши унинг пайгамбарона сўзларини яна бир қарра тасдиқлади.

19 август куни киём чоғида биз қутилмаганда дарёнинг муюлишларидан бирида Тоболск узра савлат тўкиб турган Кремлнинг қунгурадор қўланқасини қўрдик ва бирмунча вақтдан сўнг манзилга етиб бордик.

Биз жойлашишимиз керак бўлган уй ҳали тайёр қилиб қўйилмаган экан ва бир неча қунгача қелган пароходимизда туришга мажбур бўлдик. 26 августдагина янги қароргоҳимизга жойлашдик.

Шох хонадони кенг-қовул ва серхашам губернатор уйининг бутун биринчи қаватини эгаллади. Аъёнлар қўчаннинг нариги томонида, деярли губернатор уйининг рўпарасида жойлашган, тобольсклик бой тижоратчи Корнилов уйини эгаллади.

гўрикчилар Царское Селодан биз билан бирга қелган олдинги подшоҳлик ўқчи полклари солдатларидан иборат эди. Улар меҳрибон инсон, ўзи кўз-қулоқ бўлиб турадиган шахсларга самимий хайрихоҳ полковник Кобилинский қомандасида турардилар.

Полковник қўл остидагиларнинг оғирини енгил қилиш учун ҳеч қучини аямасди.

Аввалига ҳибсга қелганимиздаги шароитлар ҳудди Царское Селодагидек эди. Бизлар ҳеч нарсадан зорикмаётгандик. Факат шаханшоҳ билан болалари жой танглигидан озор чекишаётганди. Бундок олиб қараганда, сайр учун уларнинг ихти.рида биргина қолиб, қафтдеккина ҳовли бор эди, ҳолос. У жануби-шарқий томондан турар-жой қиносини айланиб ўтувчи кенг ва қамқатнов қўчага олиб қикадиган девор билан қуршаб қолинганди. Бу қифоя қилмасди, албатта... Бундан ташқари мазқур қолиб ва ҳовли солдатларга қафтдагидек қўриниб турарди. Уларнинг қазармаси бизга атаб қўйилган бутун ҳудуд устидан ҳуқмронлик қиларди. Аксинча, шох ақориблари ва мулозимлар Царское

Селодагидан кўра бу ерда кўпроқ эркинликдан фойдаланишарди, ҳеч бўлмаганда дастлабки вақтларда шаҳарга ёки яқин-атрофдаги жойларга бемалол бориб-келиб туришарди.

Сентябрда Тобольскка Керенский юборган комиссар Панкратов келди. У билан бирга илгари Панкратовга кўшиб сургун килинган ёрдамчиси Никольский ҳам келди. Панкратов анча ўқимишли, юмшоқ табиатли, мурид-мутаассиб одам эди. У шаҳаншоҳда яхши таассурот қолдирган, кейин эса болажонлигини намоён қилганди. Никольский эса гирт тўнка эди, қилган ҳар бир иши одамнинг гашига тегмай қолмасди. Дун.қараши тор ва қайсар бу одам худонинг берган қуни бир қилиқ ўйлаб чиқарарди. Бу ерга келиши биланок полковник Кобилинскийдан бизларни сувратга олишни талаб қила бошлади. Бу гирт ортиқча дахмаза, чунки ҳамма солдатлар бизни билади, деб Кобилинский Никольскийни ниятидан қайтармокчи бўларди. Дарҳақиқат, булар бизни Царское Селода кўриклаган солдатлар эди. Бунга жавобан Никольский деди: «Бир вақтлар улар бизни шундай қилишга мажбур этар эдилар – энди навбат уларга». Унинг айтганини қилишга тўғри келди ва шу аснодан бошлаб сувратли ва қайд рақами бўлган махбуслик варақчасига эга бўлди.

Ибодат аввалига уйда, биринчи каватнинг катта танобийсида бўлар эди. Благовещение черкови раҳнамоси ўзининг диақони ва тўрт роҳибаси билан ибодат қилганги келиб туришга руҳсат олишди. Бироқ бу ерда меҳроб бўлмаганидан ибодат чала-ярим адо этиларди. Бу шох оиласи учун катта йўқотиш эди. Нихоят 21 сентябрда, Богородица Рождествоси байрами муносабати билан махбусларга биринчи марта черковга боришга руҳсат берилди, бундан уларнинг бошлари осмонга етди аммо бу хурсандчилик ҳар доим ҳам бўлавермасди. Шу кунларда жуда эрта турардик ва ҳамма ховлига тўплангач, мўъжазгина эшикчадан чиқардик-да, икки қатор саф тортган солдатлар орасидан юриб, жамоатчилик боғига ўтардик. Биз фақат эрталабки ибодатларда иштирок этардик, бир нечат шам гира-шира ёритиб турган бу черковда деярли биздан бошқа ҳеч ким бўлмасди, унга бошқа одамлар қириши қатъиян ман этилганди. Черковга бориш ёки қайтиш йўлида хазрати Олийлари ўтаётганда чўкиниб ёки тиз чўкиб турган одамларга тез-тез кўзим тушар эди. Умуман Тобольск аҳолиси шох хонадонига ҳайрихоҳликни йўқотмаган эди ва бизнинг кўрикчиларимиз уларнинг деразалар олдида тўхташларига ёки шох хонадони жойлашган уй олдидан ўтаётганда чўкинишларига йўл қўймаслик учун узлуксиз равишда чоралар қўриши керак бўларди.

Шундай қилиб, ҳаётимиз аста-секин изга тушиб бораверди ва кучимизни йигиб, биз шахзода ва икки маликаи олия машгулотларни давом эттиришга қиришдик. Сабоқлар эрталаб соат тўққизда бошланиб, ўн бирда, тушки сайр бошланишидан олдин тугарди. Сайрда шаҳаншоҳ ҳар доим иштирок этар эди. Синф хонаси йўқлигидан машгулотлар биринчи каватдаги катта танобий хонада – Алексей Николаевичнинг хонасида ёки менинг хонамда ўтарди. Соат бирда нонуштага тўпланардик. Бироқ малика ўзини носоглом ҳис қилган пайтларда у нонуштани ҳам, тушликни ҳам Алексей Николаевич билан бирга қиларди. Соат иккиларга яқин биз яна чиқардик ва соат тўртгача сайр қилар .ки ўйнар эдик. Шаҳаншоҳ жисмоний машқлар камчиллигидан каттиқ изтироб чекмокда эди. У Кобилинскийга шу ҳақда шикоят қилганида, у қарагай гўлалари топиб келди, арра ва болталар сотиб олди ва биз ошхона ва печкаларга зарур бўладиган ўтин тайёрлашга қиришиб кетдик. Бу Тобольскдаги тутқунлик пайтимизда очик хаводаги энг яхши эрмақларимиздан бири бўлиб қолди, маликаи олиялари ҳам бу янги спорт турига жон-жон деб бош қўшишди. Чойдан кейин машгулотлар қайтадан бошланар ва соат

олтида ниятига етарди. Тушлик бир соат ўтгандан кейин бўлар, ундан сўнг эса қаҳвахўрлик қилгани юқориға, катта танобий хонаға чиқиб кетардик. Барчамизни шаҳаншоҳ хонадони билан бирга бўлишға таклиф этишарди ва кўп ўтмай бу ҳол ақсариятимиз учун одат тусига қириб қолди. Тутқунликдаги яқраңглигимизни хилма-хил қилиш учун одат ўйинлар ўйнар ва янги-янги эрмақлар топишға ҳаракат қилар эдик. гаттик совуқлар бошланиши билан катта танобий хона хувиллаб қолди ва биз ҳазрати Олияларининг хос хоналари бўлиб хизмат қилувчи кўшни хонадан паноҳ топдик – бу ушбу бинодаги шинам жиҳозланган ягона хона эди. Шаҳаншоҳ кўпинча овоз чиқариб ўқир, бу пайтда маликаи олиялари иш тика.тган ё бизлар билан ўйнаётган бўлишарди. Малика одатдагидек генерал Татищев билан бир-икки кўл карта ўйнарди ва кейин ўз навбатида юмушға тутинар ёки ўзининг қатига бориб чўзиларди. Манна шундай тинч муҳитда биз қишнинг узок ялдо кечаларини ўтказар эканмиз, бу бепо.н олис Сибир қўйнида ўзимизни қилғир ҳис этар эдик. Тобольскадаги тутқинлик вақтимизда биз йўқотган энг катта нарса — бу янгиликлардан мутолқо беҳабар қолаётганимиз эди. Хатлар бизғача ахён-ахёғнда ва жуда кеч қелиб етар эди. Журналларға қелсак, биз яроксиз маҳаллий варақа билан қаноатланишға мажбур бўлардик, у паст навли қогозда қоп этилиб, ичидаги гаплар бир неча қун аввалги, эски телеграммалардан иборат бўлар эди ва улар ҳам ўзгартирилиб, қисқартирилиб қосиларди. Бирок шаҳаншоҳ Россияда қосир бўла.тган воқеаларни қодомат билан қузатиб қорарди. У мамлақатнинг ҳалоқат қари қета.тганини тушуниб турарди. Генерал Қорнилов большевикларнинг тобора таҳдилоққ бўлиб қораетган ташвиқотиға барҳам қериш учун Қеренскийға Петроградни қосиб олишни таклиф қилганда унинг қилида умид учқуни йилт этганди. Муваққат ҳуқумат қон қасқашнинг бу сўнғи имқониятини рад этганида шаҳаншоҳ қайқусининг қеки бўлқоди. Бу, унинг қилишича, ҳавф қосиб қела.тган ҳалоқатдан қутулишнинг ягона қоситаси эди, ҳар қалай. Хшанда шаҳаншоҳнинг тахтдан воз қечиб қакки қилган эканман қея ёзқурганини қиринчи марта эшитдим. У бир нарсаға умид қилиб шундай қарорға қелганди, яъни унинг қасидан хатто қитта руснинг қони тўқилишини истаманганди. Энди тахтдан воз қечиши ҳеч қандай наф қермаганини ва факат ватанининг иқболини назарда тутган бўлса-да, ҳақиқатда эса тахтдан қетиши билан унға зарар етқазганидан шаҳаншоҳ қаттик изтироқ қекмоқда эди. Бу фикр уни кўпинча таъқиб қилган бўлиши ва кейинчалик зўр рухий изтироқлар қекишиға сабаб бўлган бўлиши қерақ. Ноябрьнинг ўрталарида Муваққат ҳуқуматнинг ағдарилганини ва большевиклар ҳоқимиятни қўлға олганини қилдик. Бу ҳол ҳаетимизда бевосита ўз ақсини топқоди ва бир неча ой ўтгандан кейингина биз билан шугулланаётганининг қувоҳи бўлдик. ҳафталар ўтаверди, бизғача етиб қела.тган янғилқлар эса тобора ҳунуқлашиб қорарди. Нима бўлганда ҳам воқеаларни қузатиш ва улар аҳамиятини аниқлаш қоят мушқул эди, қунки биздаги маълумотлар на воқеалар сабабини тушунишға, на улар оқибатини аниқлашға имқон қерарди. Бугун ташиқ оламдан шу қадар узок ва шу қадар узилиб қолган эдикки, қўяверинг! Борди-ю, Россияда нималар бўлаётганини қилиш имқониятини топганимизда ҳам, аммо Европа қорасида биз ҳеч нима қилмас эдик. Бу орада большевиклар доқтриналари бизни қўриқлаётган ва шу пайтғача қайта ташиқил этишға анча яхши қаршилиқ қўрсатиб қелган отрядда қайта ташиқиллаштириш ишларини бошлаб юборганди. У турли унсурлардан иборат эди: 1- ва 4-қолқ солдатларининг қўпқилиғи шох хонадони, айниқса болаларға жуда ҳайрихоҳ эди. Маликаи олифлари ҳудди ўзлари қаби ўзини ўтмиш билан боғлиқдай ҳис қилиб юрган бу одамларға

мафтункор соддалик билан мурожаат килар эдилар. Улар солдатларнинг оилалари, кишлоклари ёки уруш вақтида иштирок этган жанглар хақида сўраб-суриштиришар эдилар. Улар учун “валиахд” бўлиб колган Алексей Николаевич ҳам уларнинг хайрихоҳлигидан фойдаланиб коларди ва солдатлар ҳам унинг кўнглини олишга ҳаракат килар эдилар. 4-полкдан келган кўрикчиларнинг нукул ёши катталрадан иборат бир кисми, айникса шох хонадонига айрича меҳр кўрсатар эди ва бу оккўнигл кишиларни коровулликда кўриб, бутун оила аъзолари яйраб кетишарди. Шу кунларда шаханшоҳ ва болалар коровулхонага билдирмай бориб-келиб туришар ва солдатлар билан гурунглашар ёки турли ўйинлар ўйнашарди. Солдатлардан биронтаси куюшкондан зигирча чикмас эди. Бир куни улар комиссар Панкратовнинг остонада тўхтаб кўзойнаги ортидан кутилмаган холни томоша килиб турганидан роса хайратда колишди. Унинг хўмрайганини кўриб, шаханшоҳ унга ичкарига кириб, столга ўтиришга ишора килди. Бирок ўзини жуда нокулай сезган комиссар нималарнидир гудранди-да, товонларида ўгирилиб чикиб кетди — у бу холдан бутунлай ўзини йўкотиб кўйганди.

Юкорида эслатиб ўтганимдек, Панкратов мурид, инсонпарварлик тамойиллари конига сингиб кетган одам эди. У ахмок одам эмасди. Тобольскка келган кунидан бери у солдатларга сабоқ берар, уларни либерал гоёлар билан таништирар ва уларда ватанпарварлик ва фукаролик бурчи туйгуларини ривожлантиришга ҳаракат киларди. Аммо унинг барча саъй-ҳаракатлари кейин унинг ўзига карши бўлиб колди.

Большевикларга тиш-тирноги билан карши турган бу одам шунга замин яратиб берди ва нари-берисини ўйлаб ўтирмай уларнинг тегирмонига сув куйди. Бу гоёларнинг курбонига айланиши керак бўлганини хали куйирокда кўриб ўтамыз.

2-полк солдатлари дастлабки одимларданок ўзларининг инкилобий мойилликларини намоён этдилар ва Царское Селодаёк улар махбусларни кўп кийнаб кўйдилар.

Большевикча давлат тўнтариши уларнинг ўзбошимчалик ва сурбетлигини кучайтириб юборди, холос. Улар “солдат кўмитаси” тузишга муваффақ бўлдилар, кўмита бизнинг кун тартибимизга янги чекловлар киритишга ва ўз обрўларини полковник Кобилинский обрўси билан алмаштиришга уриндилар. Бизда уларнинг бемаъниликларини тасдиқловчи далиллар йўқ эмас эди, масалан, баронесса Буксгевден (декабр охириди) келганидаги воқеани олайлик. Хоним биз билан бирга Царское Селода хибсда эди, аммо соглиги монлигидан биз билан бирга жўнаёлмаганди. Касали тузалиши ҳамоноқ у маликанинг ёнида бўлиши учун Керенский рухсати билан Тобольскка етиб келди. Солдатлар кўмитаси унинг шох хонадони жойлашган уйга киришини кескин рад этди. Хонимнинг келишини сабрсизлик билан кутаётган шох хонадони учун бу жуда катта зарба бўлди.

Нихоят узок кутилган Рождество ҳам етиб келди. Маликаи олиялар ва малика неча ҳафтадан бери ишлаб ўз кўллари билан бизлар учун ҳам, барча хизматкорлар учун ҳам совгалар тайёрлашганди. Малика ўзи тўкиган бир нечат юнг фуфайкани улашиб чикди ва унга содик бўлиб колган одамларга ўз миннатдорчилигини ана шу тарика ифода этмокчи бўлди.

24 декабр кун кечки ибодатни адо этиш учун уйимизга рухоний келди. ҳаммамиз катта танобий хонага тўпландик. Бизга аталган совгалар келтирилганда болалар қандай кувонганини бир кўрсангиз эди! Гўё барчамиз бу катта оиланинг туғишган аъзоларидекмиз. ҳеч нарсани ўйламай, соф дўстлик, калбларнинг ягоналиги дакикаларидан баҳраманд бўлиш учун вақтинчалик гам-кайгуларни унутишга тиришардик.

Эртасига Рождество байрами — бизлар черковга йўл оламиз. Рухоний Рухоний ишораси билан диакон умрбокийлик (шаханшоҳ ҳукмронлиги кунларини узайтириш ҳақидаги дуо)ни ўқиди. Бу рухоний томонидан оқилона иш бўлмади ва орқасидан катагон катагон келтириб чиқариши ҳеч гап эмасди. Солдатлар ўлдирамиз деган дўк-пўписалар билан рухонийни алмаштиришни талаб этдилар. Бу воқеа ушбу кун ҳақида сакланиб қолиши керак бўлган ёрқин таассуротларни маъюслаштириб қўйди. Маросим янги тазйиклар қилиниши билан ниятсизга етди ва устимиздан ўрнатилган назорат янада кескинроқ тус олди.

Тобольскдаги махбуслигимиз ниятсиз (1918 йил январ-май)

14 январдан бошлаб яна кундалик тутишга киришдим, уни Тобольскка қўчиб кетаётганимизда тўхтатиб қўйгандим ва Царское Селодаги тутқунлигимизни тасвирлаганимизда қилганимдек, бундан айрим иқтибосларни келтираман.

Душанба, 14 январ (эски ҳисобда 1-январ). Бугун эрталаб биз черковга бордик, бу ерда янги рухоний бўлиб, бу черковда биринчи марта имомлик қилмоқда экан. Рухоний Василий отага келсак (олдинги бобда эслатиб ўтганимиз воқеа айбдори), у Гериоген архиепископи фармойиши билан Абалатск монатирига жўнатиб юборилган эди.

Чоршанба, 16 январ. Тушликдан кейин соат иккида гарнизонимиз солдатлар қўмитасига йигилди. қўмита юзтага саксон бешта қарши овоз билан зобит ва солдатларнинг погон тақиб юриши бекор қилиниши керак деган қарорга келди.

Пайшанба, 17 январ. Полковник Кобилинский бугун фуқаро либосида келди, чунки у погонсиз зобитлар либоси қийишни рад этганди.

Жума, 18 январ. Соат учда рухоний ва қўшиқчилар келишди. қўшиқ айтгани олдиндан келган тўрт роҳиба Тобольскдаги черковлардан бири қорининг қўшиқчилари билан алмаштирилган эди. Бугун табаррук сув сепувчилар ва янги рухоний биринчи марта уйимизда ибодат қилишди. Ҳз навбатиде Алексей Николаевч рухоний тутиб турган ҳочни тавоф қилгани яқин борганида рухоний унга томон энгашади-да, манглайдан ўпди. Ибодатдан сўнг генерал Татишчев ва княз Долгорукий шаханшоҳга яқин боришди-да, солдатларнинг сурбетларча қўполликларидан қочиш учун погонларини олиб қўйишни илтимос қилишди. Турган гапки, бу шаханшоҳнинг иззат-нафсига теғди, бироқ малика билан қўз уриштириб, қиска сўзлашувдан сўнг у ўзини қўлга олади ва ўз одамлари тинчини ўйлаб, погонларини олиб ташлашга рози бўлади.

Шанба, 19 январ. Бугун эрталаб биз черковга йўл олдик. Шаханшоҳ эғнига ҳар доим погонсиз қийиладиган қавказ черкесқасини илди. Алексей Николаевичга келсак, у погонларини тумок тағига яшириб олди. Бугун малика менга, сабоқлардан толиқмаган пайтимизда шаханшоҳ ва мен сизни қечки қойга тақлиф қиламиз, деди.

Қойхўрлик тугагач маликаи олиқлари ўз қоналарига йўл олганларидан кейингина у ердан қетдим. (Алексей Николаевич одатда соат тўққизда ётарди.)

Душанба, 21 январ. Бугун тунда қалин қор ёғди. Биз қор тоғи ясашга киришиб қетдик.

Жума, 25 январ (эски ҳисобда 12 январ). Қаришта Татьяна Николаевна қуни. Уйда

ибодат киламиз. Ажойиб киш куни, ку.ш чараклаган, ўн беш даража совук.

Олдинги кунлар каби кор тоғини кўтаришда давом этамиз. Солдатлар бизга ёрдам бергани келишди.

Чоршанба, 30 январ. Бугун коровулликка 4-полкнинг яхши солдатлари кўйилган.

Шаханшоҳ ва болалари коровулхонада солдатлар билан бир неча соат бирга бўлишди.

Шанба, 2 феврал. Йигирма уч даража совук. Княз Долгорукий ва мен бугун кор тоғига сув куйдик. Биз ўттиз челак сув олиб келдик. хаво шу қадар совук эдики, сувни жўмракдан тоққа олиб келгуниimizча музлаб қоларди. Челакларимиз ва кор тоғидан бўғ кўтариларди. Эртадан болалар муз тоғидан сирпанишса бўлаверади.

Душанба, 4 феврал. Айтишларича, бугун тунда термометр ўттиз даражадан ҳам тушиб кетибди. гаттик шамол турди. Маликаи олияларнинг ётоқхонаси чинакам музхонага айланганди.

Чоршанба, 6 феврал. Маълум бўлишича, 2-полк ташаббуси билан солдатлар комиссар Панкратов ва ёрдамчиси Никольскийни ўз постларидан кетишсин деган қарорга келишибди.

Жума, 8 феврал. Солдатлар кўмитаси бугун тушлиқдан кейин Панкратовнинг ўрнига Москвадан чакириладиган большевик комиссарни тайинлашга қарор қилибди.

Ишлар борган сари пачавалашмоқда эди. Совет россяси бир томондан ва Германия, Австрия ва Болгария билан иккинчи томондан урушни тўхтатиш ҳақидаги ҳолат аниқланмоқда эди. Армия тарқатиб юборилган, аммо Ленин ва Троцкий хали сулҳга имзо чекмаган эди.

Чоршанба 13 феврал. Шаханшоҳнинг менга айтишича, армия тарқатиб юборилиши оқибатида кўплаб катта ёшдагилар уйларига кўйиб юборилган. Барча кекса солдатлар (энг яхшилари) бизни тарқ этишлари керак экан. Ишнинг бундай тус олишидан шаханшоҳнинг авзойи гоёт тундлашиб кетганди, чунки ҳокимият алмашинуви биз учун кўнгилсиз оқибатлар келтириши мумкин эди.

Жума, 15 феврал. Солдатларнинг анчаси кетиб бўлганди. Улар шаханшоҳ ва унинг хонадони билан хайрлашгани келар эдилар.

ҳазрати Олийлари ҳузуридаги чойхўрлик чоғида вазият такозо этган даражада шох хонадони ҳаёти нечоғли ахил-иноклиги, бу ҳаёт шаханшоҳни малика ва болалари билан нечоғли жипслаштириб кўйгани хусусида ўх хайратини яширолмаган генерал Татищев оккўнгиллик билан эътироф этаркан, шаханшоҳ жилмайганча маликага қараб кўйди ва деди: “Татищевнинг гапларини эшитдингми?” Сўнг одатдаги самимият билан, аммо билинар-билинемас кинояли оҳангда кўшиб кўйди. ёАгар менинг собик генерал-адъютантим бўлатуриб сиз, Татищев, бизни шунчалик ёмон билан экансиз, малика билан мен газеталарда биз ҳакимизда ёзилган нарсалардан ҳафа бўлмасак ҳам бўлар экан”.

Чоршанба, 20 феврал. Шаханшоҳнинг менга айтишича, германлар Равелни, Ровнони, шунингдек, бошқа жойларни эгаллабди ва улар бутун фронт бўйлаб ҳужумни давом эттирмоқдалар. Унинг бундан каттик қайғуг тушгани кўриниб турарди.

Душанба, 25 феврал. Полковник Кобилинский телеграмма олди. 1 мартдан бошлаб Николай Романов оиласи билан солдат паёғига кўйилмоқлари керак экан ва шох хонадонининг ҳар бир аъзосига ҳар ойда унинг шахсий бисоти фоиизларидан 600 рубл чегириб бериладиган бўлибди. Ша вақтгача барча харажатларни давлат тўларди. Шундай қилиб, бутун хонадон ойига 4200 рублга яшаши керак бўларди, чунки шох хонадони етти кишидан иборат эди. Айни вақтда бир рубл ўзининг нақд нархининг

бешдан бир кисми кийматини ташкил этарди.

Сешанба, 26 феврал. хазрати Олиялари мендан ўзига бутун хонадон бюджетини аниклаш учун ҳисоб-китоб беришни илтимос килдилар. Унинг бисотида илгари унга пардоз-андоз учун берилган пуллардан тежаб қолинган бироз маблағ қолган эди.

Чоршанба, 27 феврал. Шаханшоҳ бизга киноя билан энди ҳаммасини хайъат йўлга қўядиган бўлгач, ишни ётоқхонагача олиб боирш учун мен ҳам бир ўзим ишни йўлга қўяман, деди. хайъат таркибига княз Долгорукий, генерал Татищев ва мен кирар эканман. Тушликдан кейин “йигилиш” ўтказамиз ва тоқхонамиз шахсий таркибини қискартиришимиз керак, деган ҳулосага келамиз. ҳаммамиз маънос тортамиз, чунки 10 нафар хизматкоримизни бўшатишимизга тўғри келарди-да. Уларнинг кўпчилиги Тобольскда ўз оилалари билан туришарди. Бу янгилик маликаи олияларига ҳавола этилаётганда уларнинг нечоғли қайғуга ботганини кўрамиз – хизматкорлар билан батамом хайрлашишга тўғри келарди, чунки уларнинг ихлоси бахтсиз воқеагача олиб бориши мумкин эди-да.

Жума, 1 март. Янги тартиб қучга киради. Бугундан бошлаб сарийғ ва қаҳва дабдаба нишони сифатида дастурхонимиздан олиб ташланди.

Душанба, 4 март. Солдатлар кўмитаси бизлар ясаган муз тоғни бузиб ташлашга қарор қилди (бу болаларнинг қатта эрмағи эди), чунки шаханшоҳ билан малика 4-полк солдатларининг жўнатилишини ўша ердан туриб қўзатиш учун муз тоққа чиқишган экан. ҳам аъёнларга нисбатан, ҳам шох хонадонига нисбатан янғидан янги тазйик ва чекловлар ҳар қуни содир бўлиб турарди. Аллақачондан бери биз солдатлар ҳамроҳлигидагина чиқадиган бўлиб қолган эдик. Афтидан бизнинг бу охириги эркинлигимизни ҳам йўққа чиқаришадиган кўринади.

Сешанба, 5 март. Солдатлар бизникига кечқурун келишди, худди ёвузлардек (қилаётган ишлари бемаънилик эканини ўзлари билиб туришарди) чўкич билан қўпориб буза бошладилар. Болалар қазабининг чеки йўқ эди.

Жума, 15 март. Бизнинг аҳолимиздан ҳабардор шаҳар аҳолиси турли йўллар билан бизга тухумлар, қонфетлар ва пишириклар етказиб турар эдилар.

Якшанба, 17 март. Масленица якшанбалиғи. Бутун халқ яйрамоқда. Деразамиз тағидан қанғи аравақалар у ёқдан-бу ёққа тинмай ўтар, қўнғирокчалар, шақилдоқлар, гармонлар овози ва қўшиқлар қулоққа қалинади. Болалар қувнаб яйратган бу одамларга қомуш тикилиб турар эдилар. Бирмунча вақтдан кейин улар зерика бошлашди, тутқунликда яшаш уларни эзиб ташламоқда эди. Чор атрофи яхлит девор билан ўралган ҳовлида айланиб юришарди. Муз тоғ бузиб ташлангандан буён уларнинг ягона эрмағи – ўтин аралаш ва ёриш эди.

Солдатларнинг сурбетлиғи ҳаддан ошиб борарди. Қетган солдатлар ўрнига ахлоқи бузук йигитларни қўйишди. ғайғуси қундан-қун ортиб бораётганига қарамай, хазрати Олийлари ўзига содиқ одамлар ичидан уларни қутқаришга ҳаракат қилувчилар топилиб қолишига ҳамон умид боғлар эди. гоҳиш учун ҳали ҳеч қачон бунчалик қулай пайт учрамаганди, чунки Тобольскда ҳали большевиклар ҳукумати вакиллари йўқ эди. Олдиндан бизнинг фойдамизни қўзлайдиган полковник Кобилинский ҳамкорлигида сурбет ва шу билан бир вақтда шарти қетиб, парти қолган қўриқчиларимизни алдаш анча осон иш эди. Ташқаридан туриб мунтазам ва қатъият билан ҳаракат қиладиган бир нечта ғайратча одам бўлса, олам гулистон эди. Биз ҳар қандай тасодифга тайёр бўлиб туринг деб шаханшоҳни оғохлантирар эдик. Шаханшоҳ ишни қийинлаштирадиган икки шартни олдимизга қўйди: у шох хонадонининг тарқаб қетишини зинҳор истамайди ва Россия

империяси худудини икки дунёда ташлаб чикиб кетмайди. Бу хусусда малика бир куни менга шундай деди: “Ёруғ оламда кўрар кўзим Россия – уни ташлаб кетмайман, чунки менга шундай туюладики, агар чет элга кетишимиз керак бўлса, бу бизни ўтмиш билан боғлаб турган сўнгги ришта узилиши ва ўтмишимиз йўклик қаърига махв бўлиши билан баравардир”.

Душанба, 18 март. Шох хонадони, одатдагидек, Муборак рўзанинг биринчи хафтасида ифторлик килмокда. Ибодатлар эрталаб ва кечкурун адо этиларди. Малика ва маликаи олиялар дйакон билан биргаликда хониш киладилар, чунки гўяндалар хаддан ташкари банд бўлиб, кела олмасдилар.

Сешанба, 19 март. Нонуштадан кейин яқиндагина имзоланган Брест-Литва шартномаси борасида сўз кетди. Шаханшоҳ бу масала бўйича чуқур кайгу билан шундай деди: “Бу Россия учун ўта шармандалиқдир, бу ўз жонига касд килган билан баравардир. Шаханшоҳ Вильгельм ва Герман ҳукумати ўз ватанини сотган бу бадбахтлар кўлини сиқиш даражасида паст кетадилар деб сира ўйламагандим. Аммо ишонаманки, бу уларга яхшилик келтирмайди ва уларни ҳалокатдан саклаб қолмайди”.

Бир оз муддат ўтгач, княз Долгорукий айтдики, журналларда гўё германлар шох хонадонини тирик ва соғ-саломат ҳолда уларга беришни талаб килмокдалар деган гапларни ёзишган эмиш. Бунга шаханшоҳ шундай деди: “Агар бу менинг обрўйимни тўкиш учун ўйлаб чиқарилган найранг бўлмаса, мен буни ўзим учун аламли ҳақорат деб биламан”, Малимка маҳзун овозда деди: ёШаханшоҳга панд бергандан кейин мен немисларни шундай ёмон кўриб қолдимки, улар ёрдамида қутулиб чиққандан кўра Россияда ўлиб кетишни афзал биламан”.

Жума, 22 март. Кечки ибодат тугаши билан соат тўққиз яримда ҳамма Исо Масих суврат олдида чўкинди: болалар, хизматчилар, аъёнлар ва нихоят хазрати Олий ва Олиялари.

Шанба, 23 март. Бугун эрталаб соат етти яримда биз гутлуг Сирлар ибодатини адо этиш учун черковга йўл олдик.

Сешанба, 26 март. Омскдан юздан ортик кизиллар гуруҳи етиб келди. Бу Тобольскда гарнизонни эгаллаб турган дастлабки максималист (большевик) солдатлар эди. гочиш имкониятига бўлган сўнгги умидимиз ҳам йўққа чикди. Шундай бўлса-да, малика менга, бу одамлар ичида оддий солдат лавозимида кўплаб зобитлар борлигига аминман, деди ва қаердан билишини айтмасдан Тюменга уч юз зобит тўпланган, деди.

Сешанба, 9 апрел. Омскдан ҳарбий гуруҳ билан келган большевк комиссар, мени шох хонадони турган уйга кўйинглар, деб талаб килди. Бизнинг кўрикчи солдатларимиз рад этишди. Полковник Кобилинский тўкнашув келиб чиқишидан кўркиб, жуда ташвишга тушди. Эҳтиёткорлик чоралари кўрилди, сокчи ва патруллар икки баравар кўпайтирилди. Биз тунни каттик безовталиқда ўтказамиз.

Чоршанба, 10 апрел. гўрикчиларимизнинг большевик комиссар ўз ваколатини кўрсатган катта йигилиши... Ваколатга кўра, у фармойишига қарши кўрсатганларни суд-пудсиз 24 соат ичида отиб ташлаш ҳуқуқига эга эди.

Жума, 12 апрел. Алексей Николаевич ўринга ётди, чунки кечадан бери каттик зўрикканидан бутида ёмон оғрик хис килмокда эди. гишда у ўзини қандай яхши сезмоқда эди-я! Ишкилиб бир нима бўлиб қолмасин-да.

гўрикчиларимиздан Москвага хизмат сафарига юборилган солдат бугун қайтиб келди ва полковник Кобилинскийга Большевиклар Марказий ижроия кўмитасининг қозонини топширди, унга кўра бизга нисбатан янада кескинрок тартиб қўлланишига кўрсатма берилганди. Генерал Татищев, княз Долгорукий ва графиня Гендрикова бизнинг

хонамизга жойлаштирилишлари ва махбуслар каторида сакланишлари керак эди.

Шунингдек, махсус ваколатлари билан бир комиссарнинг келиши хақида ҳам хабар бор эди, у ўзи билан бир харбий гуруҳ олиб келар экан. М-lle Шнейдер, генерал Татищев, княз Долгорукий ва жаноб Гиббс бизникига кўчиб ўтишди. Фкат докторлар Боткин ва Деревенколаргина эркинликда қолдирилган эдилар. Алексей Николаевичнинг дарди кечадан бери анча кучайганди.

Душанба, 15 апрел. Алексей Николаевич кеча ва бугун каттик дард чекди. Бу гемофлиянинг кескин хуружларидан бири эди.

Сешанба, 16 апрел. Полковник Кобилинский, кўрикчиларимиз зобити ва бир неча солдат учимизни тинтув қилгани келишди. Шаханшоҳдан унинг харбийча казак либоси билан тақиб юрадиган ханжарини олиб қўйишди.

Душанба, 22 апрел. Яковлев фамилияли москвалик комиссар унча катта бўлмаган харбий гуруҳ билан бугун етиб келди. У комендантга ва солдатлар кўмитасига хужжатларини кўрсатди. Кечкурун мен хазрати Олийлари хузурида чой ичдим. ҳамма безовта ва гамгин эди, комиссарнинг етиб келишидан мубҳам, аммо чинакам дахшат хис қилмоқда эди.

Сешанба, 23 апрел. Соат ўн бирда комиссар Яковлев келади. У бутун уйни айланиб чиқади, сўнг шаханшоҳга яқин боради ва у билан бирга ўринда тган Алексей Николаевичнинг олдига боради. хали тайёр бўлмаган маликани кўриш имкони бўлмаганидан у яна бироздан сўнг ёрдамчиси билан қайтиб келади ва Алексей Николаевични яна бир қарра бориб кўради. (У ёрдамчиси орқали яна боланинг касалини ҳам аниқламоқчи эди). Кетатуриб комиссар комендантдан, юқларимиз кўпми, бизнинг кетишимиз борасида ўйлаб кўрдингми, деб сўрайди.

Чоршанба, 24 апрел. Биз барчамиз каттик қайғудамиз ва бутун дун. Бизни унутгандай, ўз-ўзимизни бир шу одамнинг мурувватига топшириб қўйгандек хис этмоқда эдик. Шох хонадонини кутқариб қолишга ҳеч қим тариқча бўлса ҳам ҳаракат қилма.тганмикин?

Пайшанба, 25 апрел. Соат учдан сал олдин, йўлакдан ўтиб кетаётганимда хўнграб йиғлаётган икки хизматкорга кўзим тушди. Улар менга, комиссар Яковлев императорга уни олиб кетгани келганини айтибди, дейишди. Нималар бўляпти ўзи? То чақирмагунларича мен иккинчи каватга кўтарилишга журъат этолмайман ва ўз хонамга кетаман. Бироздан сўнг Татьяна Николаевна эшигимни чертади. У йиғларди ва хазрати Олиялари сизни сўраяптилар, деди. Мен унинг ортидан эргашаман. Малика ёлғиз ва жуда хаяжонда эди. У Яковлев Москвадан шаханшоҳни олиб кетгани келганини, бугун тунда жўнаб кетишини айтди.

Комиссар: “Шаханшоҳга ҳеч қандай ёмонлик қилишмайди ва борди-ю қимдир унга ҳамроҳлик қилмоқчи бўлса, бунга ҳам монелик йўқ”, деб ишонтиради.

Мен шаханшоҳни ёлғиз қўйиб юборолмайман. Уни оиласидан жудо қилмоқчи бўлишяпти, унда... уни биронта бўлмагур ишга қўл уришга ундаб, қариндош-уруглари ҳаёти учун ташвиш тортишга мажбур қилмоқчилар. Шаханшоҳ уларга зарур ва улар унинг бир ўзи Россия вакили ҳисобланади... гаршилиқ кўрсатиш учун биз икковимиз қучлироқ бўламиз, бу синовда мен унинг ёнида бўлишим жуда зарур... Лекин ўғлимиз хали бетоб... Борди-ю, касал зўрайиб кетса... Э худо, бу қандай кўргулик... Умримда ҳеч бундай ҳолга тушмаганман, нима қилишимни ҳам билмайман. ҳар доим ҳар қандай ҳолатда ҳам қандай қарорга қилишим керак бўлганда ўзимни бардам хис этар эдим, аммо ҳозир ўликдан фарқим қолмаган... Аммо Худойим унниг жўнаб кетишига йўл қўймас, у жўнаб кетолмайд ва жўнаб кетиши мумкин эмас. Бугун тунда дарёда муз қўчкилари бошланишига

ишонаман...”

Татьяна Николаевна шу аснода гапга аралашди: “Лекин, ойижон, борди-ю, дадам барибир кетадиган бўлиб колсалар, бир нима килмасак бўлмас...”

Шунда мен Татьяна Николаевнани кўллаб, лаексей Николаеви ўзини яхши хис қияпти ва биз унга яхшироқ қарай бошлаймиз, дедим. хазрати Олиялари бекарорликдан қийнала.тгани шундок кўриниб турарди, у хонада у ёкдан-бу ёкка юрар, тинмай сўзланар, биздан кўра кўпроқ ўзига-ўзи гапирар эди. Охири у менга якин келди-да, шундай деди: “ха, шундай килсак яхши бўлади, мен шаханшоҳ билан жўнайман, Алексейни сизга ишониб топшираман...”

Бир дакика ўтиб, шаханшоҳ кириб келади. Малика унга томон талпиниб, дейди: “Келишдик, мен сиз билан кетадиган бўлдим, Мария ҳам биз билан кетадиган бўлди”.

Шаханшоҳ: “Агар сен шуни истасанг, розиман!”, дейди.

Мен яна ўз хонамга қайтиб тушдим, бутун кун тараддуд кўриш билан ўтди. Княз Долгорукий ва доктор Боткин Чемадунов (шаханшоҳнинг камердинери), Анна Демидова (маликанинг оксочи) ва Седнев (маликаи олияларнинг қароли) билан бир қаторда хазрати Олийга ҳамроҳлик қиладилар. гўрикчиларимиздан етти зобит ва солдатлар улар билан бирга кетишга қарор қилинди. Шох хонадони тушлиқдан кейинги вақтни Алексей Николаевич қаровати олдида ўтказди. Кечкурун соат ўн яримда биз чой ичгани йўл оламиз. Иккала кизини .нига олиб, малика диванда ўлтирибди. Азбаройи кўп йиглаганидан барчаларининг юзлари шишиб кетган. ҳар биримиз изтиробимизни яширамиз ва хотиржам кўринишга ҳаракат қиламиз. Агар ичимиздан биронтамиз ўзимизни тутолмасак, бу бошқаларга ҳам ўтишини чуқур хис этамиз. Шаханшоҳ ва малика ўта жиддий ва босиқ эдилар. Борди-ю, Худойим ўзининг тасодифларига тўлиб-тошган йўлларида мамлакатни қутқариш учун талаб этиладиган бўлса, улар жонини қурбон қилишга ҳам тайёр эканликлари яққол кўриниб турарди. ҳеч қачон бу йўллар бизга ортиқча эзгулик ва гамхўрлик кўрсатган эмас. Улардаги чўнг хотиржамлик ва бу хайратомуз ишонч бизга ҳам юккан эди.

Соат ўн бир яримда хизматкорлар хазрати Олийлари ва Мария Николаевна биз билан хайрлашаётган катта таноби хонага тўпланишади. Шаханшоҳ барча эркакларни, малика эса барча аёлларни бир-бир ўпиб чиқади. Деярли ҳамма йигларди. хазрати Олийлари ва хазрати Олиялари кетадилар ва биз менинг хонамга тушамиз.

Соат уч яримда аравалар ховлига кириб келади – булар бахайбат тарантаслар бўлиб, факат биттасининг томи очиб-ёпиладиган эди. Орқа ховлидан биров похол келтирамиз ва уни аравалар тагига тўшаймиз, малика учун мўлжалланган тарантасга тўшак ёямиз. Соат тўртда хазрати Олийлари ва хазрати Олиялари хузурига кўтариламиз, бу пайтда улар Алексей Николаевичнинг хонасидан чиқиб кетишаётган экан. Шаханшоҳ, малика ва Мария Николаевна биз билан хайрлашадилар. Малика ва маликаи олиялар йиглашарди. Шаханшоҳ хотиржам кўринарди ва ҳар биримизга далда сўзлари айтиб, бизларни ўпар эди. Мен билан хайрлашаётиб, малика мени пастга тушишимни ва Алексей Николаевич хузурида қолишимни илтимос қилади, шундай сўнг мен тўшакда йиглаб ётган шахзода хузурига қираман. Бир неча дакикадан сўнг жўнаб кетаётган аравалар шовқини қулогимизга қалинади. Маликаи олиялар ўз хоналарига кўтарилишар экан, ақалар ётган хона олдидан хўнграб йиглаб ўтадилар.

Шанба, 27 апрел. Маликани биринчи станциягача олиб борган кучер Мария Николаевнадан хат келтиради, унда хабар қилинишича, йўллар ўйдим-чуқур бўлиб, саёҳат хаддан ташқари оғир кечибди. Бу саёҳатга малика бардош бера олармикан? Улар

учун канчалик ташвиш тортганимизни айтиш кийин!

Якшанба, 28 апрел. Полковник Кобилинский телеграмма олди, унда айтилишича барчалари шанба куни кечкурун соат тўққиз яримда Тюменга сог-саломат етиб боришибди. Катта таноби уй – “хонаки черков”га жойлашишибди, бу ерда рухоний тушлик ибодатини адо этар экан, чунки бу ерда меҳроб бор экан.

Кечкурун Тюмендан жўнаб кетишгандан кейин жўнатилган иккинчи телеграмма олинади. “Ажойиб шароитларда йўл юрмокдамиз. Кичкинанинг ахволи кандай? Худо сизларга ёр бўлсин”.

Душанба, 29 апрел. Болалар Тюмендан маликадан хат олишди, у сафар жуда огир кечганини хабар қилибди. Кечувларда сув отларнинг кўкрагидан келибди. гилдираклар тез-тез бузилиб турибди.

Чоршанба, 1 май. Алексей Николаевич турди ва Нагорний уни кўчма ўриндикка ўтказиб қўйди, энди у офтобшувокда айланиб юра оларди.

Пайшанба, 2 май. Тюмендан чикиб кетишганидан бери улардан на хат, на хабар бор. гаерда экан улар? Улар аллақачон Москвага етиб олган бўлишлари керак эди-ку!

Жума, 3 май. Полковник Кобилинский телеграмма олди, унда мусофирлар Екатеринбургда ушланиб қолишгани айтилганди. Нима бўлди экан?

Шанба, 4 май. Пасханинг кайгули арафаси. Вужудни эзилиш туйғуси чуллаган.

Якшанба, 5 май. Пасха. ҳеч кандай хат ё хабар йўқ.

Сешанба, 7 май. Нихоят, болалар Екатеринбургдан хат олишди. Унда хаммалари сог-саломат эканликлари, аммо халиги шаҳарда тўхталиш сабабини англаб етолмаётганлари айтилганди. Сатрларда юракка гашлик соладиган нимадир бордек туюларди.

Чоршанба, 8 май. хазрати Олийларига хамрохлик қилган кўрикчиларимизнинг зобит ва солдатлари Екатеринбургдан қайтиб келишди. Уларнинг хикоя қилишларича, Екатеринбургга етиб келиши билан кизилармиячилар шаҳаншоҳ поездини ўраб олишибди ва шаҳаншоҳ, малика ва Мария николаевнани Ипатьевга қарашли уйга қамаб қўйишибди. Князь Долгорукий камокхонада экан ва уларнинг ўзларини ҳам икки кунлик тутқунликдан кейингина озод қилишибди.

Шанба, 11 май. Полковник Кобилинский ишдан четлатилди ва биз Тобольск совети ихтиёрадамиз.

Жума, 17 май. кўрикчиларимизнинг солдатлари оркамиздан етиб келган комиссар Радионов буйруғи билан алмаштирилди. Генерал Татищев ва мен жўнаб кетишимизни иложи борица орқага суришимиз лозимлигини сезиб турибмиз, бироқ маликаи олиялар ота-оналарини кўришга шунчалик мушток эдиларки, уларнинг каттик согинчларига қарши боришга биз ҳеч кандай маънавий ҳуқуққа эга эмас эдик.

Шанба, 18 май. Кечки ибодат. Рухоний ва роҳиблар комиссар фармойиши билан ечинтирилдилар ва тинтув қилиндилар.

Якшанба, 19 май (эски ҳисобда 6 май). Шаҳаншоҳ Фаришта куни... Бизнинг эртасига жўнаб кетишимиз тайин қилинган. Комиссар рухонийнинг бизнинг ҳузуримизга қиришига рухсат бермади ва маликаи олияларга тунда хоналари эшикларини қулфлашни тақибди қўйди.

Душанба, 20 май. Соат ўн бир яримда уйни тарқ этамиз-да, “Русь” кемасига чиқамиз. Бу бизни хазрати Олийлари билан биргаликда саккиз ой муқадам бу ерга олиб келган ўша кема эди. Биз билан кетишга рухсат олган боронесса Буксгевден бизга келиб қўшилди. Эрталаб соат бешда биз Тобольскни тарқ этамиз. Комиссар Радионов Нагорний билан

Алексей Николаевични ўз каютасига камаб кўяди. Биз норозилик билдирамиз, чунки бола касал ва исталган вақтда доктор унинг олдида кириши керак. Чоршанба, 22 май. Эрталаб биз Тюменга етиб келамиз.

Екатеринбург. Шох хонадонининг катл этилиши

22 майда Тюменга етиб келишимиз билан бизларни бетўхтов кучайтирилган кўрикчилар назорати остида Екатеринбургга олиб бориб қўйиши керак бўлган махсус поездга жўнатишди. Хша пайтда ўқувчим билан вагонга кирганимда мени шахзодадан ажратиб олишди-да, бошка сокчилар катори кўрикланадиган тўртинчи тоифа вагонига ўтказишди. Тунда Екатеринбургга етиб келдик, бу ерда темир йўл станциясидан сал нарига бориб тўхтадик. Эрталаб соат тўққизларда бир неча экипаж етиб келди ва поездимиз теварагидан саф олиб жойлашишди. Кўзим болалар жойлаштирилган вагон томон йўл олган тўрт одамга тушди. Бир неча дакикадан кейин Нагорний (Алексей Николаевичга қўйилган матрос) бетоб шахзодани кўлида кўтарганча вагон деразаси олдидан ўтиб кетди. Унинг ортидан жамодонларни ва майда-чуйда буюмларини кўтарганча маликаи олиялар борар эдилар. Мен чикмокчи бўлган эдим, бироқ сокчилар кўпол тарзда мени кайта вагон ичига туртиб киргаздилар.

Мен дераза олдида кайтдим. Татьяна Николаевна жажжи кучугини етаклаган ва кора рангли залворли жомадонини кўтарган қўйи энг охирда одимларди. Ёмгир ёғмокда эди ва мен унинг дам-бадам лойга ботиб колаётганини кўрдим. Нагорний унга ёрдамга талпинган эди, бироқ комиссарлардан бири куч билан уни оркага итариб ташлади. Бир неча дакикадан сўнг болаларни шахар томон олиб кетганча экипажлар кўздан йўколди. Хшанда ёнларида шунча йиллар бирга бўлган одамларни яна кўриш насиб этишига деярли шубха килмаган эдим. Мени кидириб опишларига ва биз ўша захоти шох хонадони билан апок-чапок бирга бўлиб кетишимизга ишонган эдим.

Бу орада соатлар бир-бирини кувлаб ўтиб борарди. Поездимизни бир станцияга олиб боришди, кейин кўзим ўтиб кетаётган генерал Татищев, графиня Гендрикова ва m-lie Шнейдерга тушди, уларни хайдаб олиб кетишаётганди. Бирмунча кейинрок навбати билан Волковни, маликанинг камердинери Харитоновни, баковул Трупни ва ўн тўрт яшар ошпаз, муштдеккина Леонид Седневни олиб ўтишди.

Кейинчалик бир бало килиб кутулиб чиккан Волков ва айби кечирилган митти Седневдан бошка бугун хайдаб олиб ўтилганлардан биронтаси большевиклар кўлидан омон чикмаслиги керак эди.

Биз хар бир сонияни кутиб ўтказмокда эдик. Бирон кор-хол бўлдимикан? Нима учун навбати билан бизни олиб кетгани келишмаяпти? Бизлар шу тарика минг хил хаёлу тусмолларга бориб турганимизда соат ешларда оркамиздан Тобольскка етиб келган комиссар Родионов вагонимизга кириб келди-да, сизлар хеч кимга керакмассизлар ва озодсизлар, деб эълон килди.

Озодмиз! гизик, бизни улардан ажратиб қолишдими?! Бир зум севинчдан ўзимизни йўқотиб қўяёздик, бироқ хаял ўтмай севинч ўрнини чуқур мунг эгаллади. Хўш, энди нима килишимиз керак? Не чора кўрмок керак? Биз гангиб колган эдик!

Мен халигача бир нарсани тушунолмаيمان: хаётимизни саклаб қолишга большевик комиссарларни нима мажбур қилган эди? Нима учун, масалан, графиня Гендриковани камокхонага олиб кетишди-ю, айна вақтда маликанинг фрейлинаси баронесса Буксгевденни озодликда қолдиришди? Нима учун бизни эмас, уларни олиб кетишди? Бу исми шариф ёки лавозимларга боғлиқмимиди? Сир!

Эртасига эрталаб ва кейинги кунлар давомида мен бир ҳамкасбим билан Англия ва Швеция консулхоналарига йўл олар эдим. Франция консулхонаси йўқ эди. Нима қилиб бўлса ҳам махбусларга ёрдам бериш учун бирон чора қўрмаса бўлмас эди. ҳар икки консул ҳам, бу борада айрим қадамлар қўйилди ва хатар бартараф этилишига умид боғлаб турибмиз, дея таскин берар эдилар.

Мен Ипатьев уйи олдида ўтиб кетаётган эдим. Бинога камокхона тусини бериб турган баланд тахта девор ортидан факат деразаларнинг тепа қисми қўриниб турарди, холос. Бирок мен бу уйга кириб боришдан ҳамон умидимни узганим йўқ эди, чунки шахзодани қўргани қелиб туришга рухсат берилган доктор Деревенко доктор Боткиннинг шаханшоҳ номидан қўриқчилар бошлиғи комиссар Авдеевдан мени уларга қўшиб олинишимни илтимос қилганини эшитибди. Авдеев бу масала бўйича Москвадан сўраб қўраман, деб жавоб берибди. Шаҳарда уй олган доктор Деревенкодан бошқа мен ва менинг издошларим бизни бу ерга олиб келган тўртинчи тоифали вагонга жойлашдик. Биз бу вагонда бир ойдан қўпроқ вақт бўлишимиз керак эди.

26 майда биз таркибига Екатеринбург ҳам қирувчи Перм губернияси ҳудудини зудлик билан ташлаб чиқиш ва Тобольскка қайтиб кетиш ҳақида фармойиш олдик. Устимиздан назорат ўрнатишни енгиллаштириш ва барчамизни бир жойда ушлаб туриш учун бирийўла бизга умумий ҳужжат беришда ҳам жонбозлик қилишди. Бирок поездлар юрмаётган эди, чунки большевикларга қарши рус ва чехлар ҳаракати тез ёйилиб бормокда ва темир йўл излари Тюменга шошилиш йўл олаётган большевик эшелонларига бутунлай бериб қўйилган эди. Бу биз учун янги муҳлат эди.

Бир куни мен доктор Деревенко ва ҳамкасбим Гиббс билан Ипатьев уйи олдида ўтиб кетаётгандим, шунда уй олдида қўпгина қизилармиячилар қўршаб олган икки извошга қўзимиз тушди. Биринчи экипажда икки конвоир ўртасида турган Седневни (маликаи олияларнинг қароли) қўрганимизда, шунақанги ваҳимага тушдикки, қўяверасиз. Нагорний иккинчи экипажга яқинлашиб келарди. Экипаж чеккасида тутганча у узангига қўтарилди ва бошини қўтариб, ундан бир неча сония тикилиб турди-да, бизни сотиб қўйиши мумкин бўлган бирон-бир ҳаракат қилмай, экипажга ўтирди. Экипажлар, қўриб турганимиздек, камокхона томон йўлга тушди. Бу иккала ҳалол одам қўп ўтмай отиб ташланган эди. Бор-йўқ гуноҳлари шундан иборат эдики, улар большевик комиссарлар Алексей Николаевич қаравоти ёнидаги тепарокдан Тангри тасвири осиглик тилла занжирни олиб қўйганларида қазабларини яширолмаган эдилар.

Орадан яна бир неча кун ўтди ва мен доктор Деревенкодан менга нисбатан доктор Боткин қўтариб чиққан таклиф рад этилганини билдим.

3 июнда вагонимиз оч одамлар ортилган қўплаб поездлардан бирига уланди, бу поездлар озуқа олиб келгани Россиядан Сибирга йўл олган эди ва бизни Тюменга жўнатишганди, бу ерга талай саргузаштлардан сўнг 15 июнда етиб келдик.

Бир неча соатдан кейин мени большевикларларнинг Бош қароргоҳида ҳибсга олишди, ўзим ва ҳамроҳларим учун зарур бўлган паспорт визасига мен айнан шу ерга қелишим керак эди. Тасодифий ҳол билан бу гал кечкурун қутулиб чиқишга муваффақ бўлдим ва ҳамроҳларим мени қутиб турган вагонга қайтдим. Шундан кейин бизнинг келганимизни

фош килиб кўйган бир тасодиф туфайли хаддан ташкари серташвиш кунларни бошдан ўтказишимга тўғри келди. Бизни бир нарсагина саклаб колди, у ҳам бўлса Тюмен вокзалини тўлдириб турган кочоклар орасига шўнгиб, уларга билдирмай ўтиб олганимиз эди.

20 июлда большевикларга карши окларнинг гурухлари Тюменни эгаллашди, шунинг шарофати билан биз мукаррар ўлим чангалидан кутулиб колдик. Бир неча кундан кейин рўзномаларда Екатеринбург кўчаларида ёпиштириб ташланган эълон пайдо бўлди, унга кўра “собик шох Романов устидан чиқарилган ўлим ҳукми 16 дан 17 июлга ўтар кечаси ижро этилган ва малика болалари билан хавфсиз жойга кўчириб ўтказилган”.

Нихоят, 25 июлда ўз навбати билан Екатеринбург ҳам таслим бўлди. Факат шундай хабар таркалдики, бунга кўп вақт сарфлашга тўғри келган, чунки темир йўллар бузиб ташланган. Мен ва жаноб Гиббс шох хонадони ва Екатеринбургда колган ўртоклардан битта-яримтасини кидириб топиш учун шошилишча этиб келдик.

Эртасига Екатеринбургга этиб келганимдан кейин биринчи марта Ипатьевнинг уйига киролдим. Шох хонадонининг махбуслик жойи бўлиб хизмат килган биринчи каватдаги барча хоналарни айланиб чиқдим. Улар хаддан ташкари бетартиб эди. У ерда яшаган одамлардан ном-нишон колмаслиги учун обдон ҳаракат килинганлиги кўриниб турарди. Печкалардан ичида ярми куйган кўплаб майда-чуйда буюмлар бўлган кул чиқариб ташланганди, булар тиш чўткалари, соч кистиргичлар ва хоказолар эди, улар орасида қорайган фил суягида сакланиб колган А.Ф. (Александра Фёдоровна) инициалли соч чўткасининг бир бўлагини топиб олдим. Агар махбусларнинг кўчирилгани тўғри бўлса, унда уларни ўзлари билан пардоз-андоз буюмларидан энг зарурини ҳам олиб олишга улгурмаган бир тарзда олиб кетишган бўлиши керак. Сўнгра мен хазрати Олийлари жойлашган хона деворида ва дераза раҳида маликанинг жондан яхши кўргани Sauvastika (хиндистонда диний рамзий белги бўлиб, тенг қисмли, учлари чап томонга қайрилган хочдан иборат. Агар учлари ўнгга қайрилган бўлса (айтидан қуёш йўналишида), белги Svastika деб аталади.) тамгачасини кўриб колдим, буни у қаерга борса ўша жойда бахт нишони деб кўйиб кўяр эди.

У бу нишонни қаламда чизган ва тагидан “17-30 апрел” – уларнинг Ипатьев уйига қамаб қўйилган кун қайд этилган эди. Худди шу нишон, факат санасиз, яна, ҳеч шубҳасиз, Алексей Николаевич ётган қаравот тепасига, девор гулгоғозига ёзиб қўйилганди. Шнча тиришиб-тирмашиб кидирганимга қарамай, шох хонадони қисматидан дарак берувчи тирнокча далилни ҳам топишнинг асло иложи бўлмади. Шундан сўнг тағхонага тушдим, унинг ярми ер остида эди. Зўр ҳаяжон ичида мен ўшанда заррача шубҳа қилмаганим шох хонадони қатл этилган уйчага кирдим. Уйча ичи ҳеч тасаввур қилиб бўлмайдиган тарзда дахшатли ахволда эди. Қундузги ёруғ у ерга девордаги одам бўйидан баландроқда жойлашган деразадангина қирарди. Девор ва полларда кўплаб ўк ва штик зарбалари излари бор эди. Бир қарашдаёқ бу ерда дахшатли жиноят содир этилгани ва бир қанча одам ўлим топгани яққол кўриниб турарди. Аммо қимлар? Ва нечта?

Мен шаҳаншоҳнинг ҳалок бўлганига шубҳа қилмадим, борди-ю шундай бўлса, маликанинг бунга бардош беришига асло қўзим етмасди. Тобольскдаёқ сезгандим буни: шаҳаншоҳни олиб кетгани комиссар Яковлев қилганида малика энг зўр ҳатар рўй бериши мумкин бўлагн жойга ўзини отганди. Мен уни бир неча соатлик изтироблардан сўнг кўрдим, ўшанда унинг вужудида хотинлик ва оналик туйғулари аёвсиз қурашарди, ўзини жон ҳолатда ташлаб қетаётган онада ва тан махрамини ажал ўз қомига тортиб қетаётган

хотинда ана шундай хол содир бўлиши мумкин. Албатта, уларнинг ҳар иккови ҳам шу ваҳшийлар кўлида жойи ростонига кетган бўлиши мумкин. Аммо болалар-чи? Улар ҳам ўлдириб юборилганмикан? Бундай бўлишига ишонмаган бўлардим. Шунини ўйлашим билан вужудим ларза келарди. Нима бўлганда ҳам бундаги ҳамма нарсалар қўп бўлганидан дарак бериб турарди. Унда!..

Кейинги кунларда мен Екатеринбургда, унинг чеккаларида, монастирларда ва бирон-бир изни топиш илинжида ҳамма жойда ўз қидиришларимни давом эттирдим. 14 июлда, яъни бу мудҳиш тундан бор-йўғи икки кун илгари Ипатьев уйида сўнгги ибодатни адо этган руҳоний Сторижевни кўрдим. Афсуслар бўлсин! У ҳам шох хонадонидан биронтасининг тирик қолишига умиди деярли йўқлигини айтди.

гидирув жараёни жуда имиллаб борарди. У хаддан ташқари кескин вазиятда бошланди, чунки большевик комиссарлар 17 ва 25 июл оралигида жиноятнинг деярли барча изларини йўқотиш учун етарли вақтга эга эдилар. Екатеринбургни оқлар олган вақтдан бошлаб ҳарбий ҳокимият Ипатьев уйи олдига қоровул қўйиб қўйганди ва суд терговлари бошлаб юборилганди. Бирок калава шу қадар қигаллаштириб юборилган эдики, улардан бирон тайинли гапни билиб лиш амри маҳол эди. Екатеринбургдан 20 чақиримча шимоли-шарқда жойлашган Коптяк қишлоғи дехқонлари жуда муҳим кўрсатмаларни беришди. Улар (қизиллар) келиб, 16 дан 17 июлга ўтар кечаси большевиклар уларнинг қишлоғи яқинида ўрмон ичидаги сайхонликни эгаллашгани ва у ерда бир неча кун қолиб кетишганини айтишди. Улар ташландик шахта ёнидан топиб олган нарсаларини қелтиришган, шахтадан сал нарида эса катта гулхан қолдиқлари қўриниб турган.

ҳокимият одамлар ўша сайхонликка боришган ва у ерда, ҳудди олдингилари қаби, шох хонадони аъзоларига тегишли деб эътироф этилган бошқа буюмларни топишган. Тергов ишларини олиб бориш Екатеринбург суди аъзоси Иван Александрович Сергеевга топширилган ва одатдаги тўртинчи олиб қўрилган, аммо қўп қийинчиликларга дуч келинган. Сергеев шох хонадонининг қатл этилганига, аммо уларнинг жасадлари ҳали топилмаганига ва айрим гувоҳларнинг кўрсатмаларига қўра малика ва болалари олиб кетилган бўлиши мумкинлигига қўпроқ ишонгиси келарди. Екатеринбургда қолдирилган большевикларнинг айдоқчиларидан келиб чиққан эди. Улар қисман мақсадларига эришганлар ҳам, чунки Сергеев қўллаб қимматбаҳо вақтини йўқотган ва ёлгон йўлда турганини узок вақтгача билмаган эди. ҳафталар ўтаверди, бироқ аниқ маълумот йўқ эди. Шунда мен Тюменга жўнашга қарор қилдим, чунки Екатеринбургдаги қимматчиликка чидаб бўлмасди.

Жўнашимдан олдин, агар тергов чоғида бирон-бир янги маълумот учраб қолса, менга хабар қиласиз, деб Сергеевдан сўз олдим.

1919 йилнинг январини охирида генерал Шаннандан телеграмма олдим. Мен у билан Могилёвда, Рус қароргоҳи қоғида француз ҳарбий миссияси бошлиғи бўлган вақтда танишган эдим. У мени Омскка қилишга таклиф этарди. Бир неча кун ўтгач, Тюмени тарқатдим ва 13 июлда Франция ҳукуматининг Омск ҳукумати қоғидаги француз ҳарбий муваққиллиги тарқибига қирдим.

Шох хонадонининг қўйиб бўлиши бўйича олиб қўрилатган терговнинг тарихий жихатдан муҳимлигини эътироф этган ва бу тергов натижалари билан танишишни истаган адмирал Қолчак январда генерал Дитрихсга унга Екатеринбургдан тергов ашёларини, шунингдек, қўрилган ашёвий далилларни олиб қилишни топширди. 5 февралда у алоҳида муҳим ишлар бўйича суд терговчиси Николай Алексеевич Соқоловни қўришни буюрди ва унга тергов ишларини юргизишни қимматига олишни таклиф этди. Икки кундан кейин

адлия вазири Старинкивеч Соколовни сергеев бошлаган терговни давом эттиришга вакил килди.

Айни шу вақтда Соколов билан танишдим. Биринчи учрашувимизданок шу нарсани англадимки, оковнинг ҳеч насага умиди йўк. Менга келганда эса, бундай дахшатларнинг содир бўлиши мумкинлигига ҳамон ишонгим келмасди. “Ахир болалар-чи, болалар?! – нидо солардим мен. – Болалар ҳам ота-оналари қисматига гирифтор бўлдилар. Бунга заррача шубҳа килмайман. Бирок жасадлари-чи? Сайхонликни яхшилаб кидириб кўрмок керак, у ерда сини очадиган қалитни топамиз, чунки большевиклар у ерда уч куну уч тунни бир нечта қийимни ёкиш учунгина ўтказмагандир”.

Афсус! ҳозиргина Пермдаги камоқхонага тушган асосий қотиллардан бири Павел Медведевнинг кўрсатмаларига биноан суд тергови ҳулосалари шуни тасдиқлаб турарди. Соколов Омскда эди.

Сергеев Медведевни 25 февралда Екатеринбургда сўрок қилган. Медведев шаҳаншоҳ, малика ва бешала фарзанди, доктор Боткин ва учала хизматкор 16 дан 17 июлга ўтар кечаси Ипатьев уйининг тағхонасида ўлдирилганини узил-кесил тан олди. Аммо қотилликдан кейин жасадларни нима қилишгани борасида битта ҳам кўрсатма бера олмаган ёки кўрсатма беришни истамаган.

Мен Соколов билан бир неча кун бирга ишладим ва кейин Сергеев бошлаган терговни жойида давом эттириш учун Екатеринбургга отландим.

Апрелда адмирал Колчак топшириги бўйича махсус юборилган генерал Дитрихс Владивостокдан қайтиб келгач, Соколовнинг ёнига кирди ва тергов ишларини олиб боришда унга ёрдам бера бошлади. Шу аснодан эътиборан тергов ишлари жўнашиб кетди. Юзлаб одамлар сўрок қилинди ва қор эрий бошлаши ҳамон Коптяка қишлоғи деҳқонлари шох хонадонига мансуб буюмларни қидириб топган сайхонликда ишлар қизигандан-қизиб кетди. Шахта тозаланиб, энг тубигача қараб чиқилди. Қул ва сайхонлик тупрогининг бир қисми галвирдан ўтказилди, атрофидаги барча ерлар диққат билан тадқиқ этилди. Иккита қатта гулханнинг жойини аниқлашга муваффақ бўлинди ва учинчисининг излари унчалик аниқ эмаслиги маълум бўлди... Бу синчковлик билан олиб қорилган қидирувлар фавқулодда муҳим кашфиётларга сабаб бўлди.

Бошланган ишга ўзини бутунлай бахш этиб ва битмас қуч ва сабр-тоқат ила, Соколов бир неча ой давомида ҳайратомуз изчиллик билан жинойтни бутун иқир-чиқиригача тиклаш имконига эга бўлди.

Тергов тиклаган жинойтлар қандай содир этилгани ҳусусида

Қейинги саҳифаларда мен шох хонадонига қисбатан қилинган қотиллик тафсилотларини гувоҳларнинг кўрсатмалари ва терговдан аниқланган ашёвий далиллар қандай белгилаб берган бўлса, ўшандай баён этаман. Тергов ашёларидан иборат қўлёзмаларнинг олти қатта-қатта қилдларидан бу воқеанинг энг муҳим ўринларини танлаб олдим, бунинг ҳаққоният эканига, э-воҳ! ҳеч қандай шак-шубҳа қолмаган. Бу ҳужжатларни ўқиш чоғида пайдо бўлган таассурот дахшатли босирик тушга ўхшайди, аммо бу воқеа дахшатларини атайлаб бўрттириб кўрсатишга заррача ҳаққим йўк.

1918 йил апрелининг ўрталарида Москвадаги МИГ раиси Я.Свердлов шох хонадонини олиб келиш учун комиссар Яковлевни Тобольскка жўнатди. Яковлев шох хонадонини Москва ё Петроградга олиб келиш фармойишини олди, бироқ топширик ижроси чоғида каршиликка дуч келди. Бу каршилик Екатеринбургда жойлашган Урал Облсовети томонидан кўрсатилди. Мазкур Совет Яковлев учун кутилмаган тарзда ўтиб кетар чоғида шаханшоҳни қўлга олиш имконини берувчи тузук тайёрлади. Бироқ шундай хулоса чиқариш ҳам мумкинки, бу лойиҳа махфий тарзда Москвада қўллаб-қувватланган. Яна шу ҳам эҳтимолдан узок эмаски, Свердлов иккиёклама ўйин ўйнаган, хусусан, у Германиянинг Москвадаги вакили барон Мирбах талабини бажараётгандай бўлиб, Екатеринбург комиссарлари билан шохни чиқариб юбормасликка келишиб олган. Шаханшоҳни колдириш, нима бўлганда ҳам, унинг режасидан жой олган. Кундуз соат иккида савдогар Ипатьев ўз уйидан хайдаб чиқарилади ва дархол тахталардан баландлиги шу уйнинг иккинчи кавати деразалари тепасигача етадиган мустаҳкам девор тиклашга киришилади.

30 апрелда шаханшоҳ, малика, маликаи олия Мария Николаевна, доктор Боткин ва учала хизматкор ўша жойга келтирилади. Хизматкорларга ҳамроҳ бўлиб маликанинг оксочи Анна Демидова, шаханшоҳнинг камердинери Чемадуров ва маликаи олияларнинг кароли Седнев келган эдилар. Аввалига солдатлар кўрикчилик киладилар, уларни кутилмаганда постдан олиб ташлашар ва тез-тез алмаштириб туришар эди. Кейинрок эса кўрикчиликка бутунлай Верхне-Исетск заводи ва ака-ука Злоказовлар фабрикаси ишчилари қўйиладиган бўлган эди. кўрикчилар бошлиги Ипатьевнинг “махсус вазифали уй” деб аталадиган уйнинг комендант комиссар Авдеев эди.

Бу ерда махбусларнинг шароити Тобольскдагига караганда анча огир эди. Авдеев уччига чиккан арокхўр эди ва вахшиёна табиатини бор бўйича намойиш килар, у кўриклаши керак бўлган шахсларни хар куни янгидан-янги хўрликларга дучор этарди. Хўрликларга чидашга, махрумиятларга итоат этишга, бу ифлос, разил махлукларнинг талаб ва инжикликларига токат килишга мажбур эдик.

23 майда Екатеринбургга етиб келгач, шахзода ва унинг уч синглиси ота-оналари кутиб турган Ипатьев уйига йўл олишди. Дахшатли эртанги куннинг мукаррар кайгуси ва номаълум истикболига карамай, узок айрилиқдан сўнг бу кўришув жуда катта кувонч бахш этган эди. Бир неча соат ўтгандан кейин яна Харитоновни (бош баковул), кария Труил (карол)ни ва митти Леонид Седнев (ошпаз)ни ҳам келтиришди. Генерал Татищев, графиня Гендрикова, m-lle Шнейдер ва маликанинг камердинери Волков тўғри камокхонага жўнатиб юборилганди.

24 майда Чемадуров касал бўлиб колди ва камокхона лазаретига юборилди. Уни эсадан чиқариб қўйишди ва шунинг шарофати билан гаройиб тарзда ўлимдан жон саклаб колди. Бир неча кундан кейин навбати билан Нагорний ва Седневни олиб келишди. Махбуслар ёнида колдирилган бу оз сонли одамлар тез камайиб борарди. Туткинларнинг бахтига уларга доктор Боткинни колдиришганди, унинг садокатига гап йўк эди, колган хизматкорларга бу борада факат балли дейсан, киши. Улар: Анна Демидова, Харитонов, Труил ва митти Леонид Седнев. Укуяатларга тўла ушбу кунларда доктор Боткиннинг келиши махбуслар учун катта далда бўлди. У ҳаммага бирдек гамхўрлик кўрсатар, улар комиссарларнинг ўрталарида воситачилик килар ва уларни кўрикчиликдаги солдатларнинг кўполликларидан химоя этарди.

Шаханшоҳ, малика ва шахзода майдонга ва Вознесенский кўчасига олиб чиқадиган бурчакдаги хонани эгаллашган. Тўрттала маликаи олия кириш эшиги олиб ташланган

кўшни хонага жойлашишган. Каравоти йўклигидан дастлабки тунларни улар полда ётиб ўтказишди. Доктор Боткин танобий уйда ухларди, маликанинг оксочи эса бог ва Вознесенский кўчасига караган бурчак хонада турарди. голган махбуслар эса ошхона ва унга ёндош хонада жойлашишганди.

Огир сафар Алексей Николаевични кокиб кўйганди ва унинг соглиги баттар ёмонлашганди. Куннинг кўп кисмини у тўшакда михланиб ўтказар ва айлангани чиқишганда уни шаханшоҳнинг ўзи бокка олиб чиқарди.

Шох хонадони, шунингдек, хизматкорлар ҳам шу какатда турувчи комиссарлар билан битта дастурхонда ўтириб овкатланишарди, бунинг оқибатида маст-аласт юрадиган бу кўпол одамларга тинмай тўкнаш келар эдилар.

Уй тахталардан ясалган иккинчи девор билан куршалган бўлиб, у чинакам истехком камокхонага ўхшарди. Ичкаридан ҳам, ташкаридан ҳам сокчилар кўйиб ташланганди. Уй ичида ва богда Митральезалар кўйилган. Кираверишдаги биринчи комендантнинг хонасини комиссар Авдеев, ёрдамчиси Мошкин ва бир неча ишчи эгаллаган. голган кўрикчилар тағхона каватда жойлашган8 Солдатлар эса хохлаган пайтларида юкориги каватга кўтарилар ва шох хонадони жойлашган хоналарга кириб борар эдилар.

Лекин диний кайфият махбуслар рухи тетиклигини хайратомуз даражада кўтариб турарди. Улар ўзларига бўлган ишончни заррача йўкотмаганди, бу нарса Тобольскдаёқ атрофдагиларни хайратга солган ва мусибатли онларда уларга бу кадар зўр куч ва ирода бағишлаган эди. Кўпинча малика ва маликаи олияларнинг беихтиёр гашига тегар эди.

Шундай бўлса-да, аста-секин кўрикчиликдаги бу солдатлар ўз махбусларига нисбатан хушмуомала бўлиб колдилар. Улар махбусларнинг оддийлигидан, юмшок муомалаларидан хайратга тушиб, самимиятларига, нафсониятларига койил кола бошладилар ва кўп ўтмай ўзларини кўл остиларида деб билган одамлар ихтиёрига топшириб кўйгандек хис кила бошладилар. хатто арокхўр Авдеев ҳам бундай багрикенгликни кўриб, ўзини ночор хис килар, ўз хулкининг тубанлигига тан бера бошлаган эди. Бу одамлардан дастлабки шафкатсизлик чукур рахмдиллик билан алмашганди.

Екатеринбургда куйидаги Совет хокимияти идоралари бор эди: 1) Урал вилоят кенгаши, ўттиз аъзодан иборат, раиси комиссар Белобородов; 2) Ижроия кўмита туридаги Президиум, бир неча аъзодан иборат: Белобородов, Голошкекин, Сирополотов, Сафаров, Воейков ва бошқалар; 3) “Чрезвычайка” (фавкулодда хайъат), аксилинкилобчилик ва сохта ватанпарварликка карши кураш бўйича фавкулодда хайъатнинг халк берган номи; унинг маркази Москвада жойлашган бўлиб, бутун Россияда бўлимларига эга эди. (...)

Екатеринбургдаги “Чрезвычайка” гоят кучли эди ва Юровский, Голошкекин ва бошқалар унинг энг кудратли аъзолари хисобланар эдилар.

Авдеев бевосита бошка комиссарлар, Президиум ва “Чрезвычайка” аъзолари назоратида эди. Улар махбусларга нисбатан кўрикчиларнинг карашларида содир бўлган ўзгаришни диққатдан кочирмадилар ва катъий чоралар кўришга карор килдилар.

Москвадагилар ҳам бесаринжом эди, буни Екатеринбургдан Белобородов, Свердлов ва Голошкекинга (улар бу пайтда Москвада эдилар) юборган куйидаги телеграмма кўрсатиб турарди: “Ишни марказ кўрсатмаларига мувофик тартибда ташкил этиш учун Сиромолотов якинда Москвага кетди. Хавотир олишга ўрин йўк. Ташвиш килмаса бўлади. Авдеев чакириб олинди. Мошкин хибсга олинди. Авдеев Юровский билан алмаштирилди.

Ички кўрикчилар олиб ташланди ва ўрнига бошқалар қўйилди”. Бу телеграммага 4 июл деб сана қўйилган.

Дарҳақиқат, шу куни Авдеев ва унинг ёрдамчиси Мошкин хибсга олинган, комиссар Юровский ва унинг ёрдамчиси Никулин билан алмаштирилганди. Юкорида тилга олинганидек, мутлако рус ишчиларидан ташкил топган кўрикчилар Поповга қарашли қўшни уйга қўчириб ўтказилганди.

Юровский ўзи билан ўн нафар одамни олиб келганди – деярли барчалари “Чрезвычайка”нинг жаллодларидан чиққан австрия-германия ҳарбий асирлари эди. Шу кундан бошлаб улар ички постларни банд этдилар, ташки постларни эса рус кўрикчилари эгаллашда давом этдилар.

“Махсус вазифали уй” мутлако “Чрезвычайка”га тобе бўлиб қолди, махбуслар ҳаёт эса азоб-уқубатлардан бошқа ҳеч нимани англатмасди.

Бу вақт ичида Москвада, афтидан, шох хонадонини қатл этиш борасидаги масала ҳал бўлган эди. Юкоридаги телеграмма ҳам шуни тасдиқлаб турарди. “Ишни марказ кўрсатмасига мувофиқ тарзда ташкил этиш” учун Сиромолотов Москвага кетганди. У Свердлов такдим этган йўл-йўриқлар ва кўрсатмаларни олиб, Голошчекин билан қайтиб келадиган бўлганди. Унгача Юровский ўз режалари устида бош қотирарди. Бир неча кун мунтазам у отга миниб чиқиб кетар эди ва уни қурбонларнинг жасадларини изсиз йўқотиш учун дидига мос жой қидириб, шаҳар чеккаларида айланиб юрганини қўришарди. Сурбетликда шайтонга дарс берадиган мана шу қас тўшақда ётган бемор валиахдни бориб қўришга отланади.

Орадан бир неча кун ўтди. Голошчекин ва Сиромолотов қайтиб келишди. ҳамма нарса шай қилиб қўйилганди.

14 июл якшанба куни Юровский руҳоний Сторожевни чақиришни амр қилди ва уйда ибодат қилишга руҳсат берди. Махбуслар ўлимга ҳукм этиб бўлинган ва уларнинг диний ёрдам кўрсатиш борасидаги илтимосини рад этиш мумкин эмас эди.

Эртаси куни Юровский митти Леонид Седневни рус кўрикчилари турган Попов уйига олиб боришни буюрди.

16 июл, кечқурун соат еттилар, Юровский ўзи қаттиқ ишонган ва рус кўрикчилари тепасида турган Павел Медведевга рус кўрикчилари бисотида бўлган ўн иккита револьверни келтиришни буюрди. Ушбу буйруқ бажарилиб бўлиши ҳамон Юровский Медведевга бугун тунда бутун шох хонадони қатл этилажанин эълон қилди ва унга бу ҳақда рус кўрикчиларига сал туриб эълон қилишни буюради.

Бироз вақт ўтиб ярим тундан сўнг Юровский шох хонадони аъзолари турган хонага бостириб қиради, уларни ўзлари билан ыга бошқа одамлар қатори уйғотади ва улрағ, мен қайсига олиб борсам ўша ёққа юрасизлар, қунки шаҳарда қалаёнлар бўлиб турибди, ҳозирча ҳавфсизроқ бўлгани учун пастки қаватда тура турасизлар, дейди. Қўп ўтмай ҳамма шай бўлади ва айрим майда-чуйдаларини олганча ҳовлига олиб чиқувчи ва қуйи қават хоналарига олиб қирувчи ички қинопоядан пастга тушишди. Никулин билан бирга Юровский олдинда борар, ундан кейин Алексей Николаевични қўлида қўтарганча шаҳаншоҳ, малика, маликаи олиялар, доктор Боткин, Анна Демидова, Харитонов ва Трупп борарди.

Махбуслар Юровский кўрсатган хонада тўхташади. Улар ўтказиб олиб кетиш учун извош ва автомобил тутиб келишларига юз қоида амин эдилар. ҳали анча қутишга тўғри келгани учун махбуслар ўтиришга стуллар келтиришни сўрайдилар. Уларга ўрта стул келтирилади. Оёқ оғриғи туфайли тик туролмайдиган валиахд хона ўртасида ўтиради.

Шаханшоҳ унинг чап ёнидан жой олади, доктор Боткин эса унинг чап ёнида сал оркарокда туради. Малика девор ёнида улар кириб келган эшикдан ўнг тарафда деразага якинрок жойда туради. Малика стулига, худди Алексей Николаевичга ўхшаб, ёстикча қўйишади. гизларидан биттаси – эхтимол Татьяна бўлса керак – маликанинг ортида туради. гўлида иккита ёстикчани тутганча Анна Демидова ҳам хонанинг ўша томондаги бурчагида. голган учала маликаи олия хона тўрида, оркалари билан деворга суяниб туришарди, уларнинг ўнг тарафидаги бурчакда Харитонов ва Трупп турарди. Кутиш узок давом этади. Тўсатдан хонага етти нафар австрия-герман асирлари хамрохлигида Юровский ўзининг икки дўсти, комиссарлар Ермаков ва Ваганов, “Чрезвычайка”дан чакирилган жаноблар бостириб киришади. Медведев ҳам хозир бўлади. Шаханшоҳга якин келаркан, Юровский унга караб шундай дейди: “Сизникилар сизни куткармокчи бўлдилар, аммо қўлларидан келмади, биз сизни ўлдиришимиз керак”. Шартта револьверни кўтаради-да, тўппа-тўгри шаханшоҳга караб ўк узади, шаханшоҳ гурс этиб ерга кулайди. Бу хамманинг отиб ташланишига ишора эди, хар бири ўзига биттадан курбонни танлаб олганди. Юровский ўзига шаханшоҳ ва шахзодани танлаганди. Кўпчилик махбуслар деярли тил тортмай ўлади. Факат Алексей Николаевич паст овозда инграр эди. Юровский револьвердан ўк узиб, унинг хам нафасини ўчиради. Анастасия Николаевна ярадор эди ва котиллар якинлашган захоти дод солиб кичкира бошлайди, сўнг уни штик зарбаси билан ер тишлатишади. Яна ёстикчалар билан ўзини тўсиб олган Анна Демидова ҳам ўлмади колган эди. готиллар зарбасидан ерга кулагунча у ўзини обдон у ёкдан-бу ёкка уради.

Гувохларнинг кўрсатмалари бу котилликнинг дахшатли манзарасини бутун тафсилотларигача қайта тиклаш имконини берди. Гувохлар – Павел Медведев, котиллардан бири, Анатолий Якимов (гарчанд тан олмаса-да, бу воқеа устида бўлгани аниқ) ва Филипп Проскуряков, у бу жиноий воқеаларни кўзи билан кўрганлар тилидан хикоя қилиб берди.

готиллик ниятисига етгач, комиссарлар ўз курбонларидан қимматбаҳо буюмларини ечиб олишади, жасадларини эса қойшабларга ўраб ва қангли айил-пуштанларига боғлаб, ховли дарвозаси олдида, иккала ёғоч девор оралигида уларни кутиб турган автомобилга ортишади.

Қун қикқунча хаммасини ниятисига етказмок лозим эди. Жанозалар хали донг қотиб ухлаб ётган шаҳар бўйлаб ўтиб боради-да, ўрмон томон йўл олади. Комиссар Ваганов отда олдинда боради, қунки битта-яримта учраб қўзи тушиб қолмаслиги керак эди. халиги сайхонликка етай деганларида Ваганов бир дехқон аравасини қўриб қолади. Аравада Қоптяка қишлоғилик бир хотин ўтирарди, у ўгли ва қелини билан тунда қалиқ сотгани шаҳарга қетаётган экан. Ваганов ўша захоти уларни изига қайтиб, уйга жўнашни буюради. Наридерисини ўйлаб, ўзи уларга хамрох бўлади, уларнинг араваси атрофида отини ўйнатиб, “агар қайтиб шаҳарга йўл олсаларинг ё у ёк бу-бу ёкка аланглайдиган бўлсаларинг, қонларингдан умид узаверинглар”, деб дўк уради. Бирок дехқон хотинининг қўзи отликнинг ортидан қелаётган қўпчилик одамларнинг қорасига тушиб улгурган эди. қишлоққа қайтиб қелгач, у қўрганларини оқизмай-томизмай одамларга хикоя қилиб беради. қизикиб қолган дехқонлар нима гаплигини қилгани ўрмонга йўл оладилар ва у ерда қорувуллиққа йқўйилган сокчиларга дуч қеладилар. Йўл жуда хам ёмон бўлганидан автомобил сайхонликка зўр-қазўр етиб қорган эди. Жасадлар ерга олиб қўйилади, сўнг уларнинг қийимлари ечиб ташланади. Бу вақтда комиссарлар маликаи олиялар қийимлари остидан беркитиб тақиб олган жуда қўп қимматбаҳо

такнчокларни топишади. Комиссарлар дархол уларни кўйниларига солиб олишади, бироқ шошалоқлик туфайли айримларини ерга тушириб юборадилар ва тепиб-тепиб тупрокка кориб ташлайдилар. Шундан сўнг жасадларни ниматалаб чопиб, бензин сепиб ёкилган улкан гулханларга калайдилар. Анчагина йирик ниматаларни сульфат кислотаси ёрдамида ёқотишади. Юровский ва унинг иккала дўсти, Ермаков ва Ваганов рахбарлиги остида котиллар уч кечаю уч кундуз жасадларни ёқотиш бўйича ўз ишларини дўндириб бажарадилар. Шахардан сайхонликка 175 килограмм сульфат кислотаси ва 300 литрдан кўпроқ бензин келтирилган эди.

Нихоят, 20 июлда ҳаммаси тугайди. котиллар гулханларни ёқотишади, кул шахта ичига ташланади ва бу ерда нималар бўлганини ҳеч ким билолмасин деб сайхонликка сочиб юборилади.

Нима учун бу одамлар килган ишлари изларини бу қадар ҳафсала билан яширишга ҳаракат килдилар? гилган ишларимиз ҳақ деб даъво килсалар, ҳўш, унда нима учун улар жинойтчилардай яширинишади? Ҳўш, кимдан яширинишади?

Павел Медведев буларни бизга ўз кўрсатмаларида тушунтириб беради. Жинойт содир этилгандан сўнг Юровский Медведевнинг олдига келди-да, шундай деди: “Халқ галаён кўтармаслиги учун ташки постларни саклаб тур”. Кейинги кунларда сокчилар гўё ҳеч нарсa бўлмагандек ва гўё девор ортида ҳамон махбуслар бордек коровуллик килишда давом этавердилар.

Алдангандан рус халқи алданди ва у содир этилган жинойтдан беҳабар колди.

Бу воқеани тасдиқлайдиган яна бир далил бор, у ҳам бўлса Авдеевнинг четлатилиши ва рус кўрикчиларининг олиб ташланишига оид 4 июлда кўрилган эҳтиёт чоралари эди.

Комиссарлар Верхне-Исетск заводи ва ака-ука Злоказовлар фабрикасидан келтирилган ишчиларга ортик ишонмай кўйган эдилар. Ишчилар ўз ихтиёрлари билан тўпланишган ва “гонхўр Николай”ни кўриклашни зиммаларига олган эдилар. Улар таклиф этилган бу ифлос ишни фақат каторга килинганлар ёки ёлланма жаноблар, хорижликларгина бажариши мумкинлигини билар эдилар. Жаллодлар куйидагилар эди: Юровский, Медведев, Никулин, Ермаков, Ваганов ва яна етти нафар австрия-германиялик харбий асир.

ҳа, улар рус халқидан яширинмокдалар, мазкур халқ вакиллигига даъво килувчи муртадлар шулар бўлади. Улар рус халқидан кўркадилар, улар интикомдан кўркадилар. Нихоят, 20 июлда улар шу куни Екатеринбург кўчаларида ёпиштирилган варакалар ёрдамида шаханшоҳнинг ўлимига оид гапларни ошкор этишга жазм киладилар.

Беш кун ўтгандан сўнг Пермь рўзномасида куйидаги эълон чоп этилди:

ИШЧИЛАР, ДЕХКОНЛАР ВА КИЗИЛАРМИЯЧИЛАР ДЕПУТАТЛАРИНИНГ УРАЛ ВИЛОЯТ КЕНГАШИ ПРЕЗИДИУМИ КАР ОРИ

Кизил Уралнинг пойтахти Екатеринбургга чехословак тўдаларининг таҳдиди ва тождор жаллоднинг халқ ҳукмидан кочиb қолиш ҳавфини назарда тутиb, (яқинда ок гвардиячиларнинг бутун Романовлар хонадонини ҳалос этиш мақсадида килинган игвоси

фош этилди) халк хошиш-иродасини бажара туриб Вилоят Кенгаши қарор қилди: халқ олдидаги қўплаб қонли жиноятларда айбланган собиқ шох Николай Романов отиб ташлансин.

Вилоят Кенгаши Президиумининг қарори 16 дан 17 июлга ўтар кечаси ижро этилди. Романов хонадони Екатеринбургдан ҳавфсизроқ бошқа жойга қўчирилди.

Урал ишчилар, деҳқонлар ва кизилармиячилар депутатларининг Вилоят Кенгаши Президиуми.

БУТУНРОССИЯ МАРКАЗИЙ ИЖРОИЯ ҚЎМИТАСИНИНГ 1918 ЙИЛ 18 ИЮЛДАГИ ҚАРОРИ

Ишчилар, деҳқонлар ва кизилармиячилар ва казаклар совет депутатларининг Марказий Ижроия қўмитаси ўз раиси номидан Урал Кенгаши Президиуми қўрган қораларни маъқуллайди.

Марказий Ижроия
қўмитаси Раиси
Я.СВЕРДЛОВ

Ушбу ҳужжатда гўё шаҳаншоҳ Николай II га қарши Екатеринбург Кенгаши чиқарган ўлим ҳукми ҳақида гапирилмоқда. Ёлгон! (...)

Шаҳаншоҳ қораланмаган, ҳаттоки суд ҳам қилинмаган эди. Уни қим ҳам суд қилар эди? У ўлдирилган эди.

Малика, болалари, доктор Боткин ва улар билан бирга ўлиб кетган ўқ хизматқор борасида яна нима дейиш мумкин? Қотилларнинг улар билан неча пуллик ишлари бор? Улар ўзларининг беғунохликларига амин эдилар: ўқ ўлдирди, олов йўқотди, тупроқ эса олов йўқ қилолмаган нарсани қоплаб олди.

Хайхот! Ўрага сичқон тушди – гулдир-гуп! гани биронтасининг оғзидан бир дона қалима қикса! Чунки уларнинг қўли нопок ишлар билан булганган Комиссар Воейков айтиши мумкин қуйидаги гап ҳаққонийдек туюлганди: “Биз уларни нима қилганимизни ёруғ дунёда ҳеч қим билмайди”.

Аммо бу одамлар янглишган эдилар.

Дастлабки қидирувлардан бир неча ой кейин суд тергови ўрмонда мунтазам қидирув ишлари олиб борди. ҳар бир қарич ер қазилди, тақим этилди, синчиклаб қўриб қикилди ва қўп ўтмай шҳта, сайхонлик тупроғи ва тевақар-атрофдаги ўланлар уларнинг сирини қош қила бошлади. Сайхонликда қатта қисми топтаб ташланган юзлаб бўюмлар ва уларнинг синиЗлари топилди, сараланди ва суд тергови томонидан тасни этилди. Белги қўйил қикилган бўюмлар ичида қуйидагилар бор эди: шаҳаншоҳ қамарининг тўғаси,

фуражкасининг бир бўлаги, малика сувратининг мўъжазгина рамкачаси (сувратнинг ўзи йўк эди) бу сувратни шаханшоҳ доим ўзи билан олиб юрарди ва х.к.

Маликанинг яхши кўрган сиргалари (биттаси синган), унинг кўйлаги парчаси, кўзойнаги шишаси, (уни ўзига хос шаклидан билиб олишди) ва х.к.

Шахзода камарининг тўгаси, шинели тугмалари ҳамда лахтаклари ва х.к. Маликаи олияларга тегишли кўплаб майда-чўйда буюмлар узуклари, пойабзалларининг бўлаклари, тугмачалар, кенгайчалар, пистончалар ва х.к.

Сийнабандларнинг олти та темир планшеткаси (агар курбонлар сонини эсга олсак, “6” ракамининг ўзи айтиб турибди: малика, тўрт маликаи олия, Анна Демидова ва маликанинг оксочи).

Доктор Ботконнинг сунъий жаги, кўзгучи синиклари, кийимларининг тугмалари ва х.к. Нихоят, суяклар ва куйган суякларнинг колдиклари, уларнинг бир кисми сульфат кислотасида эритилган, суякларда ўнта кескир курол ёки арра излари бор эди. Револьвер ўклари – улар, шубхасиз, тана ичида колган ва яна жуда катта микдорда эритилган кўргошин.

хеч қандай умид қолдирмайдиган ва унинг туфайли ҳақиқат ўзининг бутун ваҳшийлиги ва даҳшати билан қош бўлган қайгули рўйхат ана шулардан иборат эди.

Комиссар Воейков янглишди. Шох хонадони аъзоларини нима қилишганини эндиликда бутун дунё билади.

Бу орада котилларнинг патагига қурт тушиб қолади. Улар терговни қалғитиш учун Екатеринбургда қолдирилган агентлар котилларни суд терговлари жараёнида ушлаб турадилар. гадам-бакадам улар тергов муваффақиятларини қузатиб борадилар. Охири ҳақиқат юзага чиқаётганини ва бўлган воқеадан тезда бутун дунё хабар топажанини англагач, улар ҳавотирга тушиб қоладилар ва қодир этилган котиллик учун айбни бир-бирига тўнкашга ҳаракат қила бошлайдилар. Улар ўшанда социал революционерларни жиноят қодир этишда айблайдилар, гўё бу билан большевиклар партиясининг обрўини тўқмоқчи бўлишган эмиш.

1919 йил сентябрида улар Пермда шох хонадонини қатл этишда дахлдорликда ёлгондан айбланган 28 нафар шахс қўлга олинган ва судга топширилган эди, шундай беш махбус ўлим жазосига ҳукм қилинган ва ҳукм ижро этилган эди.

Бундай жирканч томоша энг буюқ тарихий жиноятлардан бири жавобгарлигини зиммасига олишдан қутулиш учун тап тортмай беғуноҳ одамлар жонига қасд этувчи бу қасларнинг нечоғли сурбет эканлигини яна бир қарра тасдиқлайди.

* * *

Яна Екатеринбург фожиаси билан узвий боғлиқ шох хонадонининг бошқа кўплаб аъзолари ўлми ҳақида ҳикоя қилувчи Алапаевск фожиаси борасида ҳам айтиб ўтишим даркор.

Маликанинг опаси, маликаи олия Елизавета Фёдоровна, буюқ княз Сергей Михайлович, шаханшоҳнинг амаки уқаси, князлар, княз Константиннинг ўғиллари Иоанн, Константин ва Игорь, буюқ княз Павел Александровичнинг ўғли княз Палей 1918 йилнинг баҳорида

хибсга олинган ва Екатеринбургдан 150 чакиримча шимолда жойлашган хийла ихчам Алапаевск шахрига жўнатиб юборилган эдилар. Варвара Яковлева деган бир рохиба (маликаи олиянинг доимий хамрохи) ва буюк княз Сергейнинг котиби С.Ремез улар билан хибсда бирга бўлганлар. Уларни мактаб хоналаридан бирида туткунликда саклашарди.

17 дан 18 июлга ўтар кечаси, Екатеринбург жинояти содир этилгандан 24 соат ўтгач, сизларни бошка жойга кўчиришимиз керак, деган бахонада махбуслар олдида кишилар келади ва уларни Алапаевскдан кўпи билан ўн икки чакиримча нарига олиб кетишади. Хша жойда уларнинг барчасини отиш ташлашади. Хлганларнинг жасадлари ташландик шахтага иткитилади, шу жасадлар 1918 йил октябрида топиб олинади. Улар курбонларнинг азоб-укубатларига чек кўйган кўл гранаталари портлаш оқибатида ўпирилиб тушган тупрок тагида қолиб кетган эди.

Мурдаларни текшириб чиқилганда факат буюк княз Сергей баданидагина ўт очувчи курол излари топилган. Унинг шериклари қандай ўлдирилганини тергов аниқлай олмади. Афтидан, улар милтик кўндоклари билан уриб ўлдирилган.

Вахшийлик билан кўз кўриб, кулок эшитмаган бу жиноят Екатеринбург Кенгаши Президиумининг аъззоси комиссар Сафаров иши эди, у, дарвоқе, Москва фармойишларини ижро этувчи гумашта эди, холос.

* * *

Екатеринбургни аксилбольшевистик кўшинлар эгаллаб олгандан бир неча кун ўтгач, шаҳарда тартиб ўрнатиш ва ўликларни кўмиш ишлари олиб борилаётган бир вақтда камокхонадан сал нарида иккита жасад казиб олинди. Жасадлардан бирининг ёнида фукаро Долгорукий номига 80000 рубл пул олиш учун тилхат бор эди, гувоҳлар берган кўрсатмалардан яққол равшан эдики, бу княз Долгорукийнинг жасади бўлган. Иккинчи жасадга келсак, бу генерал Татищевники эканига тўла асослар бор эди.

Униси ҳам, буниси ҳам, ўзлари олдиндан айтишганидек, ҳаётларини шаҳаншоҳга бағишлаган генерал Татищев бир куни Тобольскда менга шундай деганди: “Тирик қолмаслигимни биламан. Мен факат бир нарсани сўрардим: мени шаҳаншоҳдан ажратмасинлар ва у билан бирга ўлишимга имқон берсинлар”. У лоқал мана шу қичик ниятига ҳам ета олмади ўлиб кетди.

Графиня Гендрикова ва m-lle Шнейдер Екатеринбургдан шох хонадони қатл этилгандан бир неча кун кейин олиб келинган ва Пермга жўнатишган, 1918 йилнинг 3 дан 4 сентябрига ўтар кечаси отиб ташланган эдилар. Уларнинг жасадлари топилган ва 1919 йилнинг май ойида ҳақиқийлиги тасдиқ этилган эди.

Нагрний (Александр Николаевич пайтида матрос бўлган) ва қарол Иван Седневга келсак, уларнинг ҳар икқиласи ҳам 1918 йилнинг июни бошларида Екатеринбург атрофларида ўлдирилган эди. Икки ой ўтгач, уларнинг жасадлари улар қатл этилган жойдан топилган.

Генералдан тортиб матросгача бу барча одамлар ҳаётларини курбон қилишдан заррача ҳайикмаганлар ва жасорат ила ўлимга тикка борганлар. Мана шу содда-баёвгина

матрос, украин йигитчаси ўлимдан жон саклаб колмоги учун биргина сўзни айтса кифоя эди. У шаханшоҳдан воз кечдим деса бўлди эди. Худди шу сўзни у айтмаган. Улар самимий ва жўшқин туйғулар ила ўзлари севган, атрофига ана шундай мард ва фидойи инсонлани тўплашга муяссар бўлган кишиларга жонларини қурбон қилдилар.

“Детектив и политика” (Москва)

нашрининг 1989 йил 4-сонидан олинди

“Жаҳон адабиёти”дан